

תמצית מוסר

סיכום קצר וברור של דברי רבותינו בעלי המוסר

גליון 42 | זכור למרים – שפת תמים | תנא דבי אליהו זוטא – שערי תשובה | תמוז ה'תשפ"ה

תמצית ספרי חפץ חיים

זכור למרים

זהירות בעולם הזה לקיים כל המצוות – הנה אומרים בשם הגר"א שאמר כמה טוב ויפה לאדם כשהוא בעולם הזה, שיכול אפי' במטבע קטנה לקנות ציצית שעליה אמרו חז"ל שהזהיר בה זוכה ומקבל פני שכינה, אבל בעולם הבא אינו יכול לעשות שום מצוה בשום מחיר. והנה הקב"ה נתן לנו רמ"ח מצוות עשה, ומכל מצוה נבנה היכל לשמו של הקב"ה, וכל מצוה צריכה להיעשות בכל פרטיה ודקדוקיה, וכן צריך לעשות המצוות לשם ד', ועל האדם לחשב אם הוא מקיים את כל המצוות ובאיזה אופן, שהרי בעולם הבא לא יוכל להשלים מה שחיסר. (פרק י"ט).

ע"י מידת הבטחון ניצל ממידת בדין וזנכה לביאת המשיח – כתיב בקרא "לא לנו ד' לא לנו כי לשמך תן כבוד וכו'", ונחלקו בגמ' אי אמרו ישראל דבר זה בעת מלחמת גוג ומגוג, או שזה נאמר על זמן חבלי משיח, והפסוק ממשיך "ישראל בטח בד' וכו' בית אהרן בטחו בד' וכו' יראי ד' וכו'", ונראה שהפסוק חילק את ישראל לג' מדרגות: א' כלל ישראל. ב' הכהנים המורים דרך ד'. ג' יראי ד' שהם במדרגה למעלה מן הכהנים. ועל זה אמר הכתוב שבזמן מלחמת גוג ומגוג או חבלי משיח, שאז תתגבר מידת הדין בעולם, עלינו לחזק עצמינו במידת הבטחון, ועל ידי זה ניצל ממידת הדין, ובא הכתוב להורות שכל מדרגה של כלל ישראל ראויה להתברך, ועל זה ממשיך הפסוק ואומר "ד' זכרנו יברך וכו'" והיינו שהקב"ה יזכור לנו את זכויותינו, שקיבלנו את התורה, ופרסמנו שמו הגדול בעולם, ומסרנו נפשנו למיתה בתקופות שונות שהיו עלינו גזירות, והרבה שנים שאנחנו מפוזרים בלי מדינה, ואין לנו נביאים וסנהדרין ובית המקדש ומלכים ושופטים, אלא רק את התורה הקדושה, ואנו סובלים תלאות רבות

(והקב"ה עוזר לנו לעמוד בהם), ועם כל זה אנו עמלים בתורה בכל המסכתות, ובקיום התורה כל אחד לפי יכולתו. ויברך את בית אהרן היינו זכות הכהנים המקודשים, בית החשמונאים, שעשו מלחמה לכבוד ד', ויברך יראי ד' "המעוררים את כלל ישראל לקיום התורה, ונמצא שע"י חיזוק במידת הבטחון, יתגלה כבוד ד' בעולם במהרה בימינו אמן. (פרק כ').

ע"י חיזוק האמונה יתחזקו שאר המצוות – איתא בחז"ל בא דוד והעמידם (לתרי"ג מצוות) על י"א וכו' בא חבקוק והעמידם על אחת, וצדיק באמונתו יחיה". והנה ודאי לא באו לגרוע ח"ו מצוות התורה, אלא הכונה שע"י שמתחזק בדברים אלו יבוא לקיום כל התורה. וחבקוק העמיד הכל על האמונה, והיינו שע"י האמונה שכל מה שנעשה בעבר ובהווה ויעשה בעתיד בעולם הוא ברצון ד' יתברך, וימליך את הקב"ה למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים, (וגם עליו עצמו...), ממילא יגיע לקיום התורה. והעצה לחיזוק האמונה היא ללמוד בכל שבוע את הפרשה עם רש"י וידקדק ויעיין בהם היטב, וכן ילמד ויעסוק תדיר בנביאים ובכתובים, ובהם יראה השגחת ד' בעולם. (פרק כ"א).

חיזוק לקיום כל המצוות – הנה ישנם בגן עדן תרי"ג מיני עדן, ועל כל מצוה שעושה, או איסור שכובש יצרו מלעבור עליו, יש לו סוג עדן בפני עצמו, ואם מחסר איזה מצוה יהיה הדבר ניכר בשלחנו שיהיה חסר מאותו המין, ויתבייש בזה, ואף אדם שמוסר נפשו על המצוות, א"א שיהיה לו מין עידון על מצוה שלא עשה, ועל כן צריך האדם להזדרז לקיים כל המצוות, ומצוות שא"א לקיימם בזמן הזה יראה ללומדם ולהבינם ולהשתוקק לקיימם, ואז יחשב לו כאילו קיימם. ובזה נראה לבאר הא דכתיב "מי בז ליום קטנות" ואמרו חז"ל מי גרם לצדיקים שיתבזבזו שולחנם לעתיד לבוא, קטנות האמונה שהיתה בהם, והיינו שצדיק שאינו מאמין כשלימות שיביאווהו לדין על כל

דיבור כמו על אכילת איסור, א"כ נמצא ששלחנו יהיה חסר לעתיד לבוא. (פרק כ"ב).

חיזוק לניצול הזמן – איתא באבות ר"ט אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים וכו', ביאור הענין הוא שכשראה ר"ט שימי האדם מתקצרים והאנשים נעשים חלשים יותר, עורר שאע"פ שהיום קצר, מ"מ התורה לא נתקטנה. וא"כ כ"ש בזמננו שאנו נחשבים כאין לעומת גדלות שכלם ורוחב בינתם כמה אנו צריכים להתחזק לנצל את הזמן, ובמיוחד שאנו בימי עקבתא דמשיחא, ואמרו חז"ל מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח, יעסוק בתורה וגמילות חסדים. והנה קריאת העיתונים גורמת לביטול תורה גדול בכל יום, וביותר שמצוי שיש בהם דברי ליצנות ולשון הרע ורכילות ומחלוקת, ועל הכל נצטרך לתת דין וחשבון. וכן עישון הסיגריות, מלבד שזה מזיק לבריאות, זה גורם לביטול תורה, ואין אדם יכול לטעון שהוא אנוס, כי הוא הרגיל את עצמו לזה. והתנא מסיים ובעל הבית דוחק, והיינו שרצון הקב"ה שנלך בדרך הטובה לטובתנו. (פרק כ"ג).

חיזוק לא להתייאש ממלחמת היצר – כתיב "אם רוח המושל יעלה עליך מקומך אל תנח", והיינו שאם יתגבר היצר הרע על האדם, לא יתייאש מלהלחם איתו, כדי שלא יטבע ביון מצולה של עבירות, ויראה עצמו כאילו חציו זכאי וחציו חייב, ולא יניח את מקומו להיות רובו חייב. ואם האדם מחליט עצמו לאיזה עבירה, אין לו על זה מחילה, אבל אם ילחם הבא ליטור מסייעים אותו. ומי שמילא פיו בדיבורים בטלים ואסורים, איך יעמוד בתפילה לפני הקב"ה, והעצה לזה היא שלפני כל תפילה יהרהר בתשובה ויתחרט ויקבל על עצמו שלא יחטא עוד, ובמשך הזמן יוכל לפרוש לגמרי מדיבורים אסורים. אבל אם אינו נמנע מדיבורים אסורים, איך יבקש מהקב"ה שתום פיות משטינו ומקטריגנו, כאשר הוא עצמו מעורר את המקטרג עליו. וימעט האדם

בדיבורו כמה שאפשר, כי אפי' שיחה קלה מגידים לאדם בשעת הדין. (פרק כ"ד).

חיזוק להמנע מלשון הרע - איתא בספרים הקדושים שיש ד' זמנים לתשובה: א' בכל יום לפני השנה, (וזו התשובה המעולה, שעדיין לא נרשם הדבר למעלה). ב' בערב שבת. ג' בערב ר"ח. ד' בערב יו"כ. ועל האדם לעשות השתדלות והתחכמות להזהר מדיבורים אסורים, וכדמצינו במעשה דעכן שטרחו בהטלת גורלות וכו' ולא גילה הקב"ה מי החוטא, אף שהיה מצוה לפרסם מי החוטא. ואנו נתאגדנו בחבורה להתחזק בזה, וללמוד לפחות ג' פעמים בשבוע חצי שעה הלכות ומוסר על ענייני הדיבור, ופעם בל' יום להתכנס ולהתחזק יחד בזה. דוגמאות לדרך להמנע מלשון הרע - א' לפני שמדבר עם אנשים להתפלל לד' שישמרהו מלשון הרע. ב' היה גאון אחד שהיה מבקש מהבאים אצלו לא לדבר על אנשים, ואחר היה מבקש שלא לדבר דיבורי הבל. ג' להדפיס פתקאות על זה ולהניחם על שלחנו. ויש לעורר שהדבר מצוי שאין שוה אצל האדם חומר איסור לשון הרע כשאר איסורים, ויש לשים לב לזה. עוד יש לעורר שמבואר ברמב"ן שאדם חייב ללמד את בניו את גודל הגנות של עוון לשון הרע, ולכן התורה גילתה את חטאה של מרים, אע"פ שאין ראוי לדבר בגנותם של צדיקים. עוד מביא הח"ח נוסח תפילה להמנע מלשון הרע ושאר דיבורים אסורים. (כ"ה כ"ו כ"ז).

שפת תמים

כתיב "נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה", והיינו שעל האדם לשמור עצמו מדיבורי מרמה, שזה כולל איסורי שקר ומרמה, גזל ואונאה. ובספר זה יבואר עונשו של העובר על איסורים אלו, ושכרו של הנשמר מהם, ועצות לתיקון עוונות אלו.

איסור מרמה - כתיב "נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה", מרמה היינו שמדבר דבר ומתעה את חברו, ומזיק לו על ידי זה או גורם לו נזק או מסבב לקחת לעצמו דבר אשר היה מזומן להגיע לחברו. ועיקר העונש בזה הוא על השקר, אך יגדל עונשו מפני שנסבב ממנו רעה לזולתו. ומצינו שהקב"ה שונא מי שמדבר אחד בפה ואחד בלב, וכתיב "לא ישב בקרב ביתי עושה רמיה", ואמרו חז"ל חותמו של הקב"ה אמת, והזהיר הקב"ה על האמת אזהרה גדולה, ושלמה אמר "שפת אמת תכון

לעד וכו' " והיינו שרק מי שנזהר לדבר אמת מאמינים לדבריו. (פרק א').

גודל העונשים וההפסדים שמגיעים לאדם בעולם הזה ע"י המרמה - המרמה מקצרת ימיו של אדם, ועוד בעודו בחייו יתבזה לבסוף על זה לעין כל, והחורש רעה על חברו ומרמהו, לבסוף תבוא הרעה עליו בעצמו, ויש כח בעוון זה להורידו מנכסיו ולהענישו בכמה אופנים בזה ובבא (כי בדרך כלל הוא חוטא גם בגזל ואונאה ושקר, והרגיל בזה חוטא בזה פעמים רבות), ואמרו חז"ל שהכל ברא הקב"ה חוץ ממידת השקר והעולה (שהאדם עושה אותם מעצמו), וכתיב "כי פועל אדם ישלם לו", והיינו שבמידות אלו האדם גורם לעצמו מיתה וצער. ואיתא במדרש שהשקר רצה לתיבה ולא מצא בן זוג, והפחתא הסכים לבוא עימו בתנאי שיתן לו כל מה שהוא מרויח, ונראה שלפני המבול היה מצוי שהיו חומסים ע"י שקר והיה הדבר מתקיים בידיהם לדורות, אבל אחרי המבול הנהיג הקב"ה ש"העושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו", וגם יפסיד את שאר הממון שלו. והנה בזמננו מצוי שקר ורמאות בענייני מסחר שהמוכר אומר שקנה הדבר ביוקר, ויש בזה גם חילול ד', וזה גורם לעניות, ולכן שלא מצוי היום שהעשירות מחזיקה הרבה שנים, (ומי שעושה עול והוא עשיר, הרי זה "עושר שמור לבעליו לרעתו" שיענש בעולם הבא), ובאמת אפשר לומר לא אוכל למכור בפחות, ולא לשקר לצורך זה, ואף אם חושב שיפסיד, ההפסד במרמה גדול יותר, והבוטח בד' נושא ונותן באמונה חסד ד' יסובבנו. (פרק ב').

חומר איסור גזל ועונשו - הנה מי שהופקר אצלו עוון המרמה הגורם לזה הוא מה שמתחילה הופקר אצלו איסור גזל ושקר, ועליו להתבונן תמיד בגודל עוונות אלו. והנה איסור גזל הוא איסור שכלי, והוא מז' מצוות שנצטוו אדם הראשון, ומי שיש בידו איסור זה הוא מרוחק מהקב"ה, ובדיני שמים חמור אף הגזל פחות משהו פרוטה, וכן אפי' הגורם לחברו הפסד או מניעת רווח, נענש בעונש גדול, ומן השמים ממהרים לשמוע צעקת הנגזל, ואפי' מקריב עולה שהיא כליל או יעשה מצוות, מדבר שבא לידו ע"י עושק וחמס, לא ירצה לפני ד', ונעשה סנגורו קטגורו, וגם בעולם הזה בסוף יצא נקי מנכסיו ע"י החמס, ויש כח בחטא זה לעורר עליו דין ולחתום גזר דינו, יותר מכל העבירות, וכדמצינו בדור המבול, וגם תפילותיו אינם מתקבלות לפני ד' כשהגזל בידו. (וצריך לדעת שכל מי שמוציא מחברו ע"י ערכאות ממון שעל פי דין תורה

אינו שלו, הרי זה גזל גמור). וגם לענין העונש לעתיד לבוא חמור מאד איסור גזל, דאין יוה"כ או המיתה מכפרים עד שירצה את חברו, ולא יעזרו לו כל העונשים עד שישוב בגלגול להשיב את הגזילה, ומצינו באחד שהוצרך לחזור בגלגול סוס ולעבוד בכל כוחו כדי לשלם את חובו, וכיון שלבסוף יוכרח להחזיר, למה לאדם לברוח מזה לחינם, וגם מה שציער את חברו בזה יקרה גם לו. (פרקים ג' ד').

מה מביא את האדם לידי גזל - מי שהורגל באיסור גזל עליו להתבונן מה הביאו לזה, ויש לזה ב' סיבות: א' רבוי הוצאות ומותרים המלבושים, דהנה הקב"ה המציא לאדם ממון כדי להחיות נפשו ולעשות בו צדקה וחסד והחזקת תורה וכדו', ואם האדם מרבה בהוצאות הבית והמלבושים כדי שייראה לחשוב ומכובד, (ומביא עצמו לידי גאווה, ומגרה בעצמו את היצר הרע, וגורם שאחרים שאין להם ינהגו כמוהו), ובמשך הזמן הוא מתרגל בזה עד שאינו יכול בלי זה, ואז אם קורה שאין לו ממון מספיק למה שהורגל הוא נעשה גזלן, ופעמים הוא נעשה חולה מרוב לחץ ובזיונות שיש לו ממצב זה, והיה עליו לראות את הנולד, כי מצוי תהפוכות, ולהתנהג בדרך ממוצעת ולא מופרזת, וילמד מיעקב אבינו שלמרות שאביו יצחק אבינו היה עשיר יותר מאביו, לא ביקש אלא לחם לאכול ובגד ללבוש. והסיבה השניה הביאה את האדם לידי גזל היא חוסר ידיעה מה בכלל גזל, וצריך לדעת שכל פרוטה של חברו שנשארת בידו באיזה צורה שתהיה (כגון שימוש בפקדון, שואל שלא מדעת, עיכוב בתשלום שכירות, נטילת ממון או דבר אחר יותר ממה שחברו חייב לו) הרי זה בכלל איסור גזל, ועוד מצוי איסור עושק שכר שכיר וריבית, ויש לדעת שאיסור אונאה כולל לשבח מקח בדבר שאינו נכון או לומר שקנה אותו ביותר וכדו' או לעשות שהוא יהיה נראה יותר טוב ממה שהוא, ואצ"ל אם עושה עוול במשקל ובמדה שעונשו חמור מעונש עריות, ואסור להשהות בביתו מידה חסירה או יתירה, ומלבד עונשו בעולם הבא גם בעולם הזה לא יצליח, והנה הממון משחד את האדם, ועל כן בכל שאלה ישאל אחרים ולא יסמוך על שכלו, ועל האדם לקבוע בנפשו שטוב לו לחיות חיי עוני ולא להיות רשע, ואמנם האמת שדורשי ד' לא יחסרו כל טוב. וע"י ע"י שיפסיק לרצות לנהוג בהנהגה גבוהה וידיעה בפרטי הדינים שבין אדם לחברו, ינצל מאיסור גזל. (פרק ה').

תנא דבי אליהו זוטא

מעלת התשובה – הקב"ה יושב על כסא כבודו, וידיו פרוסות מתחת כנפי החיות, ואומר מתי יעשו ישראל תשובה. ובכל יום ויום מדת הדין מתגברת ועומדת לפני הקב"ה ומקטרגת ואומרת לפניו, רבונו של עולם כתבת בתורתך "ולא תשבעו בשמי לשקר" וגו', וישראל משכימים לשוקים ונשבעים לשקר וחומדים את נכסי חבריהם ואת נשי חבריהם ומספרים לשון הרע על רעיהו, שמא יש לפניך משוא פנים, אבל הקב"ה מדבר טוב על ישראל ואומר למידת הדין ישראל משכימים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומביאין את התינוקות לבית רבן, ומוזהלים את בניהם, ולא עוד אלא שבראתי להם את התשובה שהיא שקולה כנגד כל הקרבנות שבתורה. ואין לך מידה טובה יותר מן התשובה, שהיא מרפאת את ישראל מכל עונותיהם. גדולה תשובה יותר מן התפילה, שכל התפלות שהיה מתפלל משה רבינו לא נתקבל ממנו להכניסו לארץ ישראל, אבל רחב הזונה נתקבלה בתשובה. למה נקרא שמה רחב, משום שהיא נעשית רחבה בזכיות, וזכתה שיצאו ממנה (שבעה מלכים) ושמונה נביאים. דבר אחר גדולה תשובה יותר מן הצדקה, שהצדקה יש בה חסרון ממונו, אבל התשובה אין בה חסרון ממונו, ואין הקב"ה מבקש מישראל אלא תשובה ודברים. דבר אחר גדולה תשובה שהיא מרפאת את ישראל מעונותיהם.

מפני מה ניתנה קורת רוח בעשרת הימים מראש השנה ועד יום הכפורים, כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ונמצא שלם בכולן, לפיכך נתן הקב"ה לישראל עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, וכנגד עשרת הדברות שקבלו ישראל בסיני, שאם יעשו תשובה שלימה בעשרת הימים מראש השנה עד יו"כ יקבלם בתשובה שלימה לפניו. "קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם", יש בו בלשון הזה לשבח - שהצדיקים מרגנים בגרונם, ויש בו לגנאי - שרשעים מכעיסים בגרונם.

לא נברא שופר אלא לטובה לישראל, שבשופר נתנה התורה לישראל, ונפלה חומת יריחו, ובשופר עתיד הקב"ה לתקוע בעת שיתגלה בן דוד צדקנו, ובשעה שמכנס גליות ישראל למקומם.

והגד לעמי פשעם - אלו תלמידי חכמים, ולבית יעקב חטאתם - אלו עמי הארץ, אמר להם

הקב"ה לא בראתי אתכם אלא בשביל שתלמדו עם בני תורה, ואורחות חיים תודיעו אתם להם, למה יש לכם עמוקות רעות בלבבכם, ואם ראית דור שהתלמידי חכמים שבו יש להם מריבה זו עם זה, יש להם עמוקות בלבבם, והלומד תורה ואינו מקיימה אין דינו אלא לגיהנם.

מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא שהיה יושב בראש כ"ד אלפים תלמידים, וראה זונה אחת ונתאוה לחטוא עימה, אמרה בלבה אוי לה לאותה אשה שתירש כל מיני הפורעניות של גיהנם, כיון שבא אצלה אמרה לו בני מפני מה אתה מאבד חיי עולם הבא בשביל הנאת שעה אחת בעוה"ז, והמאיסה את החטא בפניו עד שלא נשא אשה מעולם, יצתה בת קול ואמרה אשה פלונית ואיש פלוני מזומנים לחיי עוה"ב. (פרק כ"ב).

כנסת ישראל אומרת לפני הקב"ה רבונו של עולם אלמלא רחמיך וחסדיך הרבים שאתה מרחם עלינו, וידיך פרושות תחת כנפי החיות, ואתה מקבל אותנו בתשובה שלמה, אין לנו כח לעמוד לפני מדת הדין, שהיא מתגברת ועומדת לפני הקב"ה ואומרת שיפרע מעוברי רצונו ולא ישא פנים. והקב"ה אומר למידת הדין אל תהרהרי אחרי ואחר כנסת ישראל, שכל מעשה בראשית לא נבראו אלא בזכות ישראל, וכל התורה לא ניתנה אלא לישראל, והם ביטלו כל עבודת אלילים שבעולם וקדשו את שמי בעולם, וקיבלו את תורת בלב שלם, והם עומדים אגודות אגודות ועוסקים בתורה ומלמדים תורה, ונותנים שכר למלמדים שילמדו בניהם את התורה.

שאל הקיסר את רבי יהושע בן קרחה, כתיב באלוהים "אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד", אם כן למה יוצאים ממעי אימן חרשים אלמים סומים וחגרים. אמר לו ריב"ק שהקב"ה יודע קודם שעלה במחשבה להבראות אם יהיו טובים או רעים, וניסה סומא אחד שנתן לו אלף דינרים בעדים ואותו סומא הכחישו, מיד הודה הקיסר לריב"ק, והעטיר אותו בכל מרגליות טובות, ואמר לו אשרי אלקיכם ואשרי עמו ואשרי מי שזוכה להתעפר תחת כפות רגליכם.

אמר הקב"ה לדוד בשעה שהצרות באות על ישראל בעונותיהן יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויתודו על עונותיהם לפני ויאמרו לפני סדר סליחה ואני אענה אותם, דכתיב "ויעבור ד' על פניו ויקרא" וגו', מלמד שירד הקב"ה מן ערפל שלו כשליח ציבור שמתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה וגילה לו למשה סדר סליחה, א"ל הקב"ה למשה אם יהיה ת"ח בדור שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתן אל

יזוה דעתו עליו מלהתפלל על ישראל, אלא יסתכל בי שלא היה שום שותף עמי במעשה בראשית, וירדתי וגליתי סדר סליחה למשה, וכן ממני ילמדו כל באי עולם וכל מי שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתן, וכשהוא מוציא אותן אני נותן להם שכר טוב, ובשעה שישראל מתקבצין לפני ועומדין לפני באגודה אחת ואומרים לפני סדר סליחה אני אענה אותם. (פרק כ"ג).

מותר האדם מן הבהמה אין – בשר ודם תחילתו רימה וסופו תולעה, ואין לו להתהלל לא בחכמתו – אפילו חכם כמשה רבינו, ולא בגבורתו – אפילו גבור כשמשון בן מנוח, ולא בעושרו – אפילו עשיר כאחאב בן עמרי מלך ישראל, ואין אדם מעולה מן הבהמה כלום, ולא עוד אלא כל הנוגע בנבלת בהמה אינו טמא אלא טומאת ערב, ואינו מטמא אחרים, ואין בהמה מטמאה באהל, אבל הנוגע בנבלת אדם טמא טומאת ז', ומטמא אחרים, ואדם מטמא באהל, וטוב תינוק בן יומו שהוא חי שאימתו מושלכת על כל הבריות, מעוג מלך הבשן ששימש לאברהם לעבד ופרסות רגליו היו ארבעים מיל וכיון שמת ירדו שקצים ורמשים על גביו. ואפילו שלמה המלך שהיה חכם מכל אדם אמר "ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל", והלא האדם מברך לקב"ה כשהוא אוכל ושותה וכשהוא הולך לישן וכשהוא מתעורר משנתו, אלא כוונת שלמה על שעת מיתה. ולא עוד אלא בהמה שמתה יש לה מנוחה, אבל בני אדם שעוברים על מצותיו של הקב"ה ומכעיסים אותו במעשים שאינם הגונים ומתו בלא תשובה, מעמידין אותן לדין ומאירין להם כל מעשיהם בפניהם ודנין אותם על כל מעשיהם. ובשביל כך היה בוכה ר' יוחנן בשעת פטירתו, ואמר לתלמידיו בני האיך לא אבכה שמעמידין אותי לדין ומאירין לי את כל מעשי בפני ודנין אותי עליהם, ולא עוד אלא שאומרים לי מפני מה מתו בניך בחייך ולא זכית לתיקונו של עולם, ולא די לבן אדם בעולם שמתים בניו בחייו, שע"י שיניו קהות וכוחו כהה, לכך נאמר "ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל".

אפילו חכם כמשה רבינו אינו ניצל מן המיתה, בשעה שאמר הקב"ה למשה "עלה אל הר העברים הזה וכו' ומות בהר" אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם כתבת בתורתך "ביומו תתן שכרו" ואני פועל נאמן הייתי לפניך ארבעים שנה, עכשיו תן לי שכרי, אמר לו הקב"ה כשם שאני עתיד לשלם שכר טוב לאברהם ליצחק וליעקב משום שעשו רצוני, כך אני אתן לך שכרך לעתיד לבוא. (פרק כ"ד).

כל הדורות שנבראו קודם שנולד אברהם לא היו יודעים שמו של הקב"ה, ואשור היה יודע שמו של הקב"ה ולא מיחה בבני דור הפלגה, מפני שהיה יודע שעתיד לצאת ממנו סנחריב ממנו ויחרף ויגדף כלפי מעלה, ואם ימחה יאמרו לו שזרעו מרגז לפני הקב"ה, אבל כיון שנולד אברהם הודיע שמו של הקב"ה והקנה אותו שמים וארץ, באותה שעה נישק הקב"ה את שתי ידיו ואמר: עד עכשו לא קראני אדם אדון ועליון בעולמי, עכשו נקראתי אדון ועליון בעולמי, וכיון שנולד אברהם נתברך הקב"ה בפי כל הבריות, ונתגלגלו רחמיו של הקב"ה, וכיון שנולד אברהם ועסק במילה, נשבע לו הקב"ה שבזכות מילה מציל את ישראל מדינה של גיהנם.

אמר הקב"ה לאברהם, אברהם במה אברכך, אם אומר לך תודיעני, כבר הודעתני, אם תמליכני כבר המלכתני, אלא יהי רצון שכל צאצאי מעיך יהיו כמותך, לכן נאמר "והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו", אלו תלמידי חכמים שירבו בזרעך, ועלה לא יבול אלו בעלי אמונים שלא יפסקו מזרעך לעולמים, וכל אשר יעשה יצליח זה אברהם אבינו שהכביש הקב"ה כל מלכי מזרח ומערב תחתיו. משל לאדם שהיה מהלך בארץ ציה בלי מים ומצא אילן עם מעין תחתיו ופירותיו מתוקים וצילו נאה, ואמר אילן אילן במה אברכך וכו'.

מעשיו של אברהם לפסלים והצלתו ע"י הקב"ה מכבשן האש - הקב"ה מחבב את ישראל יותר ממלאכי השרת, ואין מלאכי השרת אומרים לפניו שירה למעלה עד שאומרים ישראל למטה, כיון שמגיע ראש השנה אומרים מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע מפני מה אתה עושה חסד עם אומה זו כאדם שעושה חסד עם חבירו, אומר להם בזכות אברהם אביהם אני נושא להם פנים, שבשעה שנתן לו אביו אלוהות ואמר לו לך

ומכרם בשוק, הלך ושברם וביטל כל ע"ז שבשוק ושבעולם וקידש את שמי בעולמי, שהיה אומר לאלו שביקשו לקנות אלוה וכבר נתנו הדמים ועמדו ללכת, איך אתה תשתחוה למי שעשאו אבי אתמול בקורנס, והיו מחזירים את הפסל לקופה ונוטלים דמיהם והולכים, אמרו לו בניו לאביהם זה אינו יכול למכור אלוהות, בא ונעשה אותו כומר, אמר להם מה מלאכתו של כומר, אמרו לו מכבד לפניהם ומרביץ לפניהם ונותן לפניהם מאכל ומשתה, אמר להם אני אהיה כומר, אברהם כיבד לפניהם וריביץ לפניהם ונתן לפניהם מאכל ומשתה ואמר להם רצונכם טלו ואכלו קחו ושתו ממני ותרצו לי כשם שאתם מתרצין לבני אדם, ולא היה בהם שנוטל, מיד פתח ואמר, "פה להם ולא ידברו, עינים להם ולא יראו, אזנים להם לא ישמעו, אף להם לא יריחו, ידיהם לא ימישון, רגליהם לא יהלכון, ולא יהגו בגרונם, כמוהם יהיו עושיהם וכל אשר בוטח בהם" מה עשה נטל את המקל ושבר את כולם והשליכם אל תוך המדורה וישב עליהם, בא נמרוד ומצאו, אמר לו אתה הוא אברהם בן תרח, א"ל הן, אמר לו אי אתה יודע שאני הוא אדון כל המעשים, חמה ולבנה כוכבים ומזלות ובני אדם מלפני יוצאין, ואתה אבדת את יראתי, נתן הקב"ה בינה לאברהם ואמר לו שיצוה על החמה שתצא ממערב ותשקע במזרח, אם אדון אתה הנסתרות גלויות לך, מה יש בליבי ומה אני עתיד לעשות, אם אדון אתה למה לא הצלת את כוש אביך מן המיתה, מיד לקח את אברהם וחבשו בבית האסורים, עשר שנים בנו את הכבשן והיו מתנהגין ומביאין עצים לכבשן של אברהם, והוציאוהו להשליכו לכבשן האש, מיד ירד הקב"ה להצילו, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע מה מצאת באדם הראשון שהשפלת דעתך עמו לעשות לו חופה בגן עדן וירדת וישבת עמו בגן עדן סוף עבר על כל מצותיך, אמר להם תשובתכם בצדכם, מה אעשה לבשר ודם שהוא שריו

במקום טומאה ויצר הרע שולט בו, ואתם שרויים במקום טהרה ואין יצר הרע שולט בכם, מה עשו מכם עזה ועוזי ועזאל, שירדו לארץ וחמדו בנות האדם והחטיאו אותם ולמדו אותם כשפים שמורידין בהם חמה ולבנה מעשה ידי, ומסרו להם, וזה קידש את שמי בעולמי והוא עתיד לקדש את שמי בעולמי, מיד ירד הקב"ה בכבודו והצילו. (פרק כ"ה).

שערי תשובה

כמה עניינים בתשובה - התשובה היא מטובות השי"ת לברואיו. הקב"ה לימד והזהיר לשוב בתשובה. התשובה מועילה גם על הרבה עבירות, ומועילה גם אם האדם חוזר בתשובה בגלל הצרות שיש לו. הקב"ה עוזר לשבים יותר מטבעם להשיג מעלת אהבתו.

איחור התשובה - החוטא שלא שב בתשובה יכבד עונשו מאד. ואיחור התשובה מצוי רק בעמי הארץ. ורעת המתאחר מן התשובה רבה כי כאשר יחטא שוב יתבע יותר כי כבר יודע שהיצר אורב לו, וגם מפני שהחטא נעשה לו כהתר ובזה מחשבת חטא מצטרפת למעשה.

מי שאינו נזהר מחטא ידוע אפי' מחטא קל הוא מומר לדבר אחד.

העובר על עבירה אחת כמה פעמים כעובר על עבירות חלוקות.

עיקרי התשובה

יש מדרגות רבות בתשובה, כל תשובה מועילה לסליחה, והתשובה השלימה היא כמו שיבואר להלן.

א' חרטה. ב' עזיבת החטא וגמירות דעת שלא יחטא עוד. ג' היגון, וצריך יגון יותר מהפסד כל עשרו, ומדרגות התשובה לפי גודל היגון המגיע מהנשמה העליונה, וזה פועל יותר מיסורי הגוף.

סיכומי 'תמצית'

ניתן להשיג את גליונות סיכומי תמצית החודשיים על הדף היומי / משנה ברורה ומוסר
(לפי סדר הדף היומי בהלכה).

- **בנקודות ההפצה**

- **במייל 7692282@gmail.com**

בנוסף ניתן לקבל במייל סיכומים על כל מסכתות הש"ס, ועל כל המשנה ברורה, ועל תנ"ך וספרי מוסר וספרי חפץ חיים.

או סיכומים לפי סדר הלימוד של: העמוד היומי, חבורת ש"ס, קנין ירושלמי, דף הכולל, קנין הלכה, תרי דף, אורייתא, אהבת שלום, ומפעל הש"ס.

מבחגי 'לדעת'

מבחן שבועי על: דף היומי / משנה ברורה / עמוד היומי / חפץ חיים / אהבת חסד

ניתן לעשות את המבחנים מיום שישי עד יום שלישי בשעה 7:00 בבוקר:

- **בטלפון 0737-289-669**

- **במייל 7692282@gmail.com**

- **בגדרים פלוס קופת לדעת.**

הגרלות: בכל שבוע על 500 ₪ במזומן,

81 זוכים בזיכוי 100 ₪ ברשת 'יפה גוף'.

חדש ב'תמצית'

קו עדכונים ושיעורים

בקו תוכלו לשמוע מידע כללי, עדכונים, רשימת נקודות ההפצה, שיעורים.

02-3131-465

הדרך ללמוד - להנות - ולזכור

קורס חדשני מקצועי וייחודי

הקורס יצא לדרך בירושלים ובמודיעין

עילית. ניתן לשמוע את השיעור

הראשון חנם בקו המערכת הג"ל.

לקבלת הרשאה לשמיעת כל השיעורים יש להתקשר ל: 055-400-7977 (קומה כשרה חדשה)

תמלול ספר זכור למרים

פרק י"ט

מאמר חשבון הנפש

מצינו בגדולי החכמים שלפנינו, כי בעת שהיו צריכים לדבר איזה דברי תוכחה או שאר ענינים בתורה ועבודה, היו מסבירים דבריהם כדי שיתקבלו, ואף אנו נלך בעקבותיהם.

שמעתי אומרים על הגר"א ז"ל שאמר פעם אחת לתלמידיו, כמה טוב ויפה לאדם כשהוא בעולם הזה. אמרו לו תלמידיו, רבינו, באיזה ענין. השיב להם, אם יבא האדם לעולם הבא ויבקש שיניחו לו לעשות עוד מצוה אחת, ובשכר זה יתן חלק גדול מעולם הבא שלו, לא יוכל בשום אופן, ופה כשהוא בעולם הזה יכול הוא לעלות למדרגה גבוהה מאד עד כדי קבלת פני השכינה. שאלו אותו תלמידיו, רבינו, במאי. ענה להם, כגון מצות ציצית, שאחז"ל כל הזהיר במצות ציצית זוכה ורואה פני השכינה, וזה יכול להשיג במטבע קטנה שבקטנות כל זמן שהוא בעולם הזה.

כן הדבר בעניינינו, אם יחפוץ האדם להתבונן עד כמה הוא יכול להצליח כל זמן שהוא נמצא בעולם הזה, ולהפך ח"ו אם יעקם דרכו ולא ילך בדרך הישר.

ונבאר דברינו במשל: במדינה אחת היה מלך גדול, והיו נחוצים לו פלטרין ובנינים גדולים לשריו שמספרם מגיע למאתים וחמישים איש. הוציא כרוז בכל מדינתו שכל מי שיבנה ויכין את כל הפלטרין והבנינים, יתן לו בעד זה פלטרין גדולים ונאים מאד עבור שכרו. והנה כל צרכי הבנינים הנחוצים לו וגם שכר הפועלים שכירי היום נתן לו, אך השכר האמיתי עבור מלאותו את רצון ופקודת המלך יתן לו לאחר כמה שנים בעת שיבא לבקר ולראות אם מילא הכל כחפצו, והתנה: (א) שישתדלו לבנות את כל סכום הבנינים הנחוצים למאתים וחמישים השרים. (ב) שיעשו מהודרים כיאות לבניני מלכות. (ג) שיהיה שם המלך רשום על כל בנין ובנין. לאחר כמה שנים בא המלך לראות את בניינו אם נתמלאו כפי רצונו, והנה לגודל תמהונו מצא שממספר הבנינים לא נבנו רק מחציתם, וגם במחצית זו מצא הרבה בנינים שהיו מלוכלכים בטיט ועפר, עד שנשארו בנינים מהודרים בסך הכל לערך מאה, וגם באותה מאה שמצא כבר לכאורה לפי רוחו. קרתה סיבה נוראה כי תחת לרשום שמו על כל הבנינים מצא על הרבה מהם רשום גם שם שונאו, כי במשך זמן בנין הפלטרין והבנינים היתה מרידה גדולה במדינתו ובא שונאו וצוה לרשום שמו על הבנינים, הגם שאח"כ גרשוהו מארצו, בכל זאת נשאר על כמה בנינים רשום שם השונא, ולא שם המלך הראשון שצוה לבנות הבנינים, ולא הספיקו לתקן ולרשום שמו, אך מעט מזער נשארו בנינים מהודרים שגם שמו חקוק עליהם. כחפץ המלך, חמישים במספר שהוא חומש מצרכי המלך.

והנמשל, המלך הוא הקב"ה נתן לנו תורתו עם רמ"ח מצוות עשה שעלינו למלאותם ולעשותם, כי השם"ה הם שנשמור שלא לעשותם. והנה אנו מחוייבים במשך ימי חיינו בשלשה ענינים: (א) לקיים כל רמ"ח מצוות עשה, ועבור זה נזכה לעולם הבא, כי מכל מצוה ומצוה נברא היכל קדוש לשמו של הקב"ה. (ב) שכל מצות עשה צריכה להעשות בכל פרטיה ודקדוקיה כמבואר בגמרא ובשו"ע. (ג) שכל מצות עשה תעשה לכבוד שם שמים ולרצון הקב"ה. והנה לאחר ימי חיי האדם, כשיבוא האדם לחשבון עם הבורא יתברך שמו ימצא בודאי שחסרים לו מחצית מצוות עשה לגמרי. כי כשישאלו את האדם אם ידועים לו מספר המצוות עשה שבתורה, בודאי יחסרו לו מחציתם שחסרה לו הידיעה לגמרי אם נמצאים הן בתורה, ויתר המצוות שהן לערך מאה ויותר ימצא בהם הרבה שלא נעשו כדין בכל פרטיהם ודקדוקיהם כמבואר בגמרא ושו"ע, וכמה מהם שנעשו שלא לשם שמים שנעשו עם פניות וגאות, והלואי שישארו מהרמ"ח מצוות עשה לערך חמישים שיהיו נקיים ומהודרים לכבוד שם שמים. וזהו בכלל מה שאחז"ל על הפסוק "על כן יאמרו המושלים בואו חשבון" - בואו ונחשוב חשבוננו של עולם.

היוצא מכל זה שהאיש החכם והנבון יחשוב עם נפשו תמיד אם מקיים הוא המצוות עשה שבתורה, כמה מהם הוא מעביר תחת ידו ואינו משגיח עליהם כאילו לא נצטוו מעולם עליהם, וכמה מהן מקיים ומהו אופן קיומן, כדי שלא יחסרו לו לעולם הבא כל המצוות עשה שבתורה, כי שם אפי' אם יתן את כל הון ביתו עבור מצוה אחת לא יוכל להשיגה, וכמו שהזכרנו לעיל בשם הגר"א ז"ל.

ובאמת מרומז כל הענין הזה בקרא (בפר' ואתחנן): "וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ד' אלקינו כאשר ציונו" ותירגם אונקלוס וצדקה: וזכותא. ר"ל זכות לעולם הבא. כל המצוה הזאת, כוונתו על כל המצות בכלל שלא תחסר אחת מהן. לפני ד' אלקינו, היינו שיהיו כל המצות נעשות לשם שמים. כאשר צונו, היינו שלא יחסר מכל מצוה ומצוה פרטיה ודקדוקיה כמבואר בגמרא ובשו"ע, [וכמו שמצינו אצל הלכות שחיטה דכתיב בהו כאשר צויתי ודרשו חז"ל אלו הלכות שחיטה שנמסרו בעל פה הלכה למשה מסיני].

פרשת בלק

פרק כ'

בביאור הבטחון שיגאלנו במהרה

כתיב בקרא (תהלים קט"ו) "לא לנו ד' לא לנו כי לשמך תן כבוד על חסדך על אמתך למה יאמרו הגוים" וגו', ועיין בפסחים (קי"ח) דזה יאמרו ישראל בעת מלחמת גוג ומגוג, ואית דאמרי שם בגמרא דזה נאמר על זמן של חבלי משיח, ומסיים אח"כ "ישראל בטח בד' וגו' בית אהרן בטחו בד' וגו' יראי ד' בטחו בד' " וגו'.

וצריכין אנו להבין מדוע חילק הכתוב את ישראל לג' מדרגות, הלא די היה לו לומר רק ישראל בטח בה' דנכללו בזה גם בית אהרן ויראי ה'. אלא הכונה בזה כך היא וכאשר נבאר, דהנה ג' מדרגות ישנן בכלל ישראל (א) בית ישראל, והם כלל ישראל בכלל. (ב) בית אהרן, והם הכהנים שהם מורים את העם דרך ד' התורה והמצוה (ג) ויראי ד', החרדים אל דברו שהם במדרגה למעלה מן הכהנים. ועל כל זה יורה לנו הכתוב כי בעת מלחמת גוג ומגוג או בזמן חבלי משיח, אז תתגבר כל כך בעולם מדת הדין עד שיהיה אי אפשר להנצל ממדת הדין הקשה, ולכן יעץ הכתוב וזירז אותנו ופרט אותנו לכל אחד ואחד מאיזה מדרגה שיהיה שנחזק את עצמנו בעת ההיא במדת הבטחון ובזכותה ננצל כולנו ממדת הדין הקשה שתתגבר אז בעולם, ועי"ז נהיה נזכרים לפני ד' כדכתיב בתריה "ד' זכרנו יברך יברך את בית ישראל, יברך את בית אהרן, יברך יראי ד' " וגו', והם כל הג' שהזכרנו לעיל.

עוד מצינו בתורה ראייה עד כמה גדולה מדת הבטחון, ממעשה דלוט עם שני המלאכים שבאו אליו, וכאשר נסבו על בתיו אנשי סדום וחפצו להרגם יצא אליהם לוט בטענה שלא יעשו להם רעה כי על כן באו בצל קורתו, רצה לומר שהם בטחו בי שאנכי אוכל להצילם מידיכם, על כן בבקשה מכם שזה יהיה שכרם שינצלו מכל רע. והנה נחזה אנו, הלא ידעינן מעשיו של לוט שלא היה אדם כשר כלל, כדכתיב "ויסע לוט מקדם" ואחז"ל מקדמונו של עולם, אף על פי כן שפט בשכלו שעבור ענין זה ראויים הם שינצלו [ונכתב זה בתורה], על אחת כמה וכמה, ק"ו בן בנו של ק"ו, הקב"ה בעצמו שהוא מקור הרחמים והחמלה, כאשר יבטח בו האדם באמת בודאי יעזרנו הקב"ה להנצל מכל רע.

על כן אחי ורעי, אף שבזמננו תקפו עלינו צרות רבות עד שנלאינו נשוא, מכל מקום אם אך נתחזק ונבטח בה' בכל לבבנו, בודאי יעזרנו הקב"ה ונזכר לפניו לטובה. כדכתיב "ד' זכרנו יברך יברך את בית ישראל" וגו'.

ונראה עוד לבאר, האי דהדר נקט כל אחד בפרט ולא אמר יברך את כולם, להורות שכל כחה בפני עצמה ראויה להזכר ולהתברך, יש לכל אחת זכויות הרבה, והוא כענין שנאמר ברחל "ויזכור אלקים את רחל ויפתח את רחמה", ופירש"י שהזכיר לה את זכויותיה שמסרה ללאה את סימניה שנתן לה יעקב, אף שבה קלקלה לעצמה שחשבה שלא תשאר ליעקב אפילו הכי נתרצתה לזה ומסרה לה בעצמה סימניה. והכי נמי, ד' זכרנו, פירוש: את זכויותנו, ובזכות זה יברך אותנו.

ראשון לכל יזכור לנו מה שקבלנו את התורה כולה ואמרנו "כל אשר דיבר ד' נעשה ונשמע", ולא ביררנו כעשו וישמעאל [וכן מסתמא שאר אומות כהאי גוונא] שזה אמר חוץ מלא תרצח וזה אמר חוץ מלא תנאף, ופרסמנו שמו הגדול בעולם. עוד יזכור לנו כמה פעמים היו עלינו גזירות כמו גזירות תתנ"ו ות"ח ות"ט וכיוצא באלו כמה פעמים שמסרנו נפשנו על קידוש השם, ולא דוקא על עון עבודה זרה בלבד כי אם על כמה ענינים שמן הדין מחויב האדם למסור נפשו עליהם גם כן קיימנו כמה פעמים, לזביחה ולבוא באש ובמים על כבוד קדושת שמו. ולבד כל אלה הנה נשארו ריקים מכל, נתגרשנו מארצנו ונתפזרנו בכל קצוי ארץ, שאין לנו שום מדינה שתהיה מיוחדת לנו בכל הזמן הארוך הזה שהוא קרוב אלפים שנה, וגם מקודם כמה מאות שנה. גם אין לנו לא נביאים ולא סנהדרין ולא בית המקדש ולא מלכים ולא שופטים, כי אם התורה הקדושה בלבד. וגם מלבד זאת היו כמה פעמים גזירות על כלל ישראל לבטלם מלימוד התורה. וגם כמה פעמים היו טלטולים ממדינה למדינה ומעיר לעיר. אמת הדבר אלולי הקב"ה שהוא עוזר לנו בכל פעם ופעם לא היינו מתקיימים, אלא הוא פודנו מיד מלכים וגואלנו מכף כל העריצים, והוא שם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלנו. ומכל מקום אחר כל אלה סובלים אנחנו תלאות רבות, ובכל עת הגלות המור הזה מוסרים ישראל נפשם על קיום התורה בכלל ובפרט, הן על ידיעת התורה והן על קיומה. האם נמצא פסוק אחד בתורה או מצוה אחת מכל התרי"ג מצות שלא נתבארה בתורה ובנביאים ובכתובים וכן בכל הש"ס, אם יש מסכת אחת שלא עמלו עליה כמה מאות אלפים אנשים מבני ישראל. ובאמת ישנם כמה מאות אלפים מפרשים על כל מסכתות הש"ס בכל מקומות גלות ישראל בצפון ובדרום. וכן בענין קיום התורה עמלים כל ישראל לקיים כל אחד ואחד כפי יכולתו, זה בתורה וזה בעבודה זה בחסד זה ביראה וזה באהבה, זה במצוה זו וזה במצוה זו. ודע עוד אחי, כל זה עשו כלל ישראל בתורה ובעבודה ובחסד מתוך הדחק כשאין להם מזון ומחיה, ומתוך צרות וטלטולים בכל העולם, ואפילו הכי תיקנו כל הששה סדרים ברוב יופי והדר, הן המשניות והן המסכתות עם האלפסי והרא"ש, וכן כל חלקי ההלכות מסודרים בישראל איש איש על מקומו; בשו"ע אורח חיים, ויורה דעה, וחושן משפט ואבן העזר. הכל יצא ברוב עוז והדר.

ונחזור עתה לענינינו, ד' זכרנו, בתחילה יזכור זכות כמה עשרות ומאות פעמים שמסרנו נפשנו על קידוש השם וראויים אנו לגאולה אמיתית, ועל זה אמרו יברך את בית ישראל, דקאי על כלל ישראל. והדר נאמר יברך את בית אהרן, היינו שיזכור זכותם של הכהנים המקודשים, בית החשמונאים שעשו מלחמה לכבוד השם, ונצחום ונמשכה ממלכתם של ישראל בערך מאתיים שנה ויזכור זכותם, וג"כ עי"ז אנו ראויים לברכה. ועוד אנו אומרים יזכור זכותם של יראי ד', המעוררים לכלל ישראל לקיום התורה והמצוה, וג"כ זכותם גדולה וראויים שיתברכו ג"כ הקטנים עם הגדולים.

והנה כפי מה שביארנו שיש לנו זכויות גדולות ורבות, עלינו לחזק את עצמנו במדת הבטחון ולהיות בטוחים שימחר הקב"ה גאולתנו ופדות נפשנו ברחמיו המרובים ויתגלה כבודו בעולם במהרה בימינו אמן. ואז יקויים מה שאמר הכתוב יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו, כי מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, שסבלו כל התלאות עבור כבוד ד'.

פרק כ"א

מאמר לחיזוק האמונה

אמרו חז"ל (מכות כ"ד) בא דוד והעמידן [את כל התרי"ג מצות] על אחת - עשר, דכתיב (תהלים ט"ו) "מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך וגו' הולך תמים" וגו'. בא ישעיה והעמידן על שש, דכתיב "הולך צדקות ודובר מישרים" וגו'. בא מיכה והעמידן על שלש, דכתיב "ומה ד' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת" וגו'. בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר "וצדיק באמונתו יחיה".

ולכאורה יפלא הלא אפילו אחת מהן אין לגרוע, שנאמר "אשר תצווים את בניכם לשמור ולעשות את כל דברי התורה הזאת וגו' כי הוא חייכם", ואיך מותר להם לגרוע מהמצות, שזה העמידן על אחת - עשר וזה על שש וזה על אחת.

וביאור הענין כך הוא, כוונת כל אחד ואחד במה שפיחת מהקודם לו, לא לגרוע ח"ו מצוה אחת מן התורה, אלא להיפך כוונתם היתה לטובה, וכל אחד ואחד מה שראה שדורו זקוק לכך בא וזירזם על זה ליעצם באיזה דבר יתחזקו, וכל אחד קבע שורשים בעקרי האמונה ועי"ז ממילא יבאו לקיום כל התורה. ודוגמא לאחד שטבעה ספינתו בים וכשרואה מרחוק אילן אחד הוא מתחזק בכל כחו להגיע אליו וכשהוא מגיע אליו אינו נאחז בבת אחת בכל ענפי האילן אלא בענפים אחדים רעננים וחזקים שיוכלו להצילו מזרם מי הים. כן הדבר בענינינו, תורתנו הקדושה כולה היא עץ חיים כמו שנאמר "עץ חיים היא למחזיקים בה", אך שורש כל השרשים היא האמונה בד' בגדר השלימות, והיינו שיאמין באמונה שלמה ויתחזק שכן היא האמת הברורה בלי פקפוק כלל, בין מה שנעשה כבר בעולם לכל הברואים ובין מה שנעשה כעת בעולם, ובין מה שיעשה לעתיד בעולם הכל ברצון ד' יתברך.

וזהו מה שאנו אומרים אני מאמין באמונה שלמה וגו' והוא לבדו עשה עושה ויעשה לכל המעשים, עשה פירוש: מה שהיה כבר בעולם, עושה פירוש: מה שנעשה כעת בעולם, ויעשה פירוש: שכל מה שעתיד להיות, הוא ברצונו לבדו לעשותם. וכן אנו אומרים "ד' מלך, ד' מלך, ד' ימלוך לעולם ועד", מלך (בסגול) משמע כעת בזמן ההוא, מלך (בקמץ) משמע בזמן שעבר במה שנעשה כבר, ימלוך משמע לעתיד, וכל זה הוא רק על אופני הזמן הנ"ל, וכן נמצא שהוא יתברך לבדו העיקר על המקום כדאיתא בגמרא (ברכות י"ג ב) כיון דאמליכתיא [בבה"ג הגירסא עילון] למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים תו לא צריכת. [שמעתי בשם הגאון ר' ישראל סאלאנטער ז"ל שאמר לאחד בדרך מוסר, שאין אנו מחסרין מהקב"ה לחלוק לו כבוד ולהמליכו למעלה ולמטה ועל כל שבעה הרקיעים, אך השאלה היא האם אנו מקבלים אותו למלך על אברינו שנעשה רצונו, ולפי"ז אתי שפיר מה דאיתא בבה"ג הגירסא כיון דאמליכתיא עילון ולמעלה וכו'. ובאמת כתיב הכי גם בזוהר הקדוש שימליך אותו על כל איברי].

וזהו מה שאמר הכתוב "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ד' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד", דקאי על גדר המקום, ופירוש אין עוד כדאיתא בספרי אפילו בחללו של עולם, וזהו מה שאמר בגמרא ולארבע רוחות השמים. ונראה לפרש מה שאמר הכתוב "וידעת היום" וגו' פירושו שיתברר לו במוחו ובדעתו שכן הוא האמת, "והשבות אל לבבך" פירושו שיקח אלו הדברים לקובען בליבו [כי דברים הנתונים בלב הם אף לעשותם למעשה, כמו שכתוב "ושמתם את דברי אלה על לבבכם"].

והעצה היעוצה שתתחזק האמונה בלב האדם היא שילמד פרשת השבוע בכל שבוע עם פירש"י וידקדק ויעיין בהם היטב, וכדכתיב "והאזנת למצותיו" ופירש"י תטה אזנים לדקדק בהם, לאפוקי אם קורא אותם מהשפה ולחוץ, וכן ילמד ויעסוק תדיר בדברי הנביאים ובכתובים ומהם יראה כי הקב"ה הוא משגיח על כל העולם כולו ולתת לאיש כפעלו.

פרק כ"ב

בביאור הכתוב מי בז ליום קטנות

כתיב בקרא (זכרי' ד') "מי בז ליום קטנות", ואמרו חז"ל באגדה: מי גרם לצדיקים שיתבזבוזו שלחנם לעתיד לבא, קטנות האמונה שהיתה בהם שלא האמינו בו. ולכאורה יפלא, קרי להו צדיקים וקאמר עליהם שלא האמינו בו, ועוד קשה לשון בזבזו השלחן.

ונראה לפרש על פי מה דאיתא בפרק ו' דאבות 'ואל תתאוה לשלחנם של מלכים, ששלחנך גדול משלחנם', וביאורו, כאשר נתן לנו ד' יתברך תרי"ג מצות ועבור קיום כל מצוה זוכה להתענג בעונג בפני עצמו, ואפילו הלאוין שכובש עצמו מלעבור עליהן מחשיבים כאילו עשה מצוה בפועל ממש, וכן להפוך, ברשע שעובר על כמה לאוין שבתורה נבראים עי"ז כמה משחיתים, וכל אחד מוכן להפרע ממנו במכאוב אחר עבור אותו העון, כמו שכתוב (תהלים ל"ב) "רבים מכאובים לרשע" וגו'. נמצא כשם שישנן תרי"ג מצות לפניו, ממילא ישנם תרי"ג מיני עידון בגן עדן שזוכה האדם להתעדר בכל מיני עידון לעולם. אבל אם מחסר איזו מצוה שמתעצל לקיימה, ממילא יש היכר בשלחנו שחסר עליו אותו המין שהיה מיועד לאותה המצוה, וממילא לפי זה אפילו אם הוא צדיק וחסרה לו איזו מצוה, שלחנו מבזבז ומינכר לעיני כל חסרוננו. וזהו אם חסרה לו מצוה אחת, וכל שכן אם חסרו לו כמה עשרות מצוות בשבוע זה, וכן כהאי גוונא עשרות מצוות בשבוע אחר, הכל יהיה מינכר על שלחנו, וכמה בושה יגיע לו מזה. אכן מי שהוא באמת איש נבון, אינו מצוי שיחסרו לו כמה מצות, ואפילו אם קרה שנזדמן לו שחיסר כמה מצות בודאי עשה תשובה, וכמאמרם ז"ל (ברכות י"ט) אצל תלמיד חכם שבודאי עשה תשובה.

אכן זהו דוקא בסתם עבירות, אבל בלאוין ועשין התלוין בחלק הדיבור מצוי מאד אפילו מי שהוא בר אורין שעובר על כמה מהן בכל שבוע ושבוע, וזהו מה שאמרו בגמרא שאפילו בצדיקים מצוי שמבזבזו שלחנם לעתיד לבוא מפני קטנות האמונה, היינו שלא האמינו בשלימות שיביאווהו לדין על כל דיבור ודיבור כמו על אכילת דבר איסור שמאמין שיביאווהו אפילו על אכילת משהו. כלל הדבר, כל מצוה שיתעצל האדם מלקיימה הן גדולה הן קטנה, יהיה מינכר לעתיד על שולחנו.

ואל יחשוב האדם שאף אם לא יקיים את כל התורה בשלימות לא יבוא הקב"ה עמו לחשבון, ויתן לו חלק בגן עדן כאילו קיים כל התורה, לפי שמשער בנפשו שימצא חן בעיני ד' יתברך עבור שמסר נפשו כמה פעמים על קיום מצוות התורה. לא כן הדבר, כי צריך אדם לדעת כי מכל מצוה ומצוה שאדם עושה בעולם הזה נבראת זריעה רוחנית, שממנה יצמח חלקו לעולם הבא שמזה תתעדן נפשו מאד.

[הג"ה. ואל יתמה האדם איך שייך זריעה בגן עדן, אכן באמת הדבר פשוט כשם שיש זריעה בארץ שמגרעין אחד צומח אילן שלם שיש בו כמה אלפי גרעינים, כן ישנם גרעינים רוחניים של מצוה שעליהם נאמר "אור זרוע לצדיק" שזורע מהם איזה גרעינים ויצמח מזה כמה אלפי חלקי אור שמתעדנת נפשו לנצח].

ועל כן כשם שאי אפשר שיצמחו ויגדלו פירות ותבואות בלי זריעה מקודם, ואף הן היחיד החביב לאביו מאד ומוכן ומזומן למסור נפשו וגופו לטובתו של בנו יחידו ולא יקטן בעיניו כל דבר שבעולם אם רק יעלה בידו להשיגו לטובת בנו, מכל מקום דבר זה שיצמחו ויגדלו לו פירות ותבואות בלתי זריעה מקודם אי אפשר לו הדבר הזה בשום אופן לפי שהוא נגד הטבע.

כן הדבר בעניינינו, לו יהי שמצא חן בעיני ד' יתברך שממלא כל משאלותיו, מכל מקום אין דבר זה לרצון להקב"ה למלא ביתו בחנם בלי זריעה ויגיעה מקודם אלא אם כן זרע מקודם הזריעה בעוה"ז אז הקב"ה מצמיח ושולח ברכה בזריעתו ולהעניק לו משוב.

ועל כן צריך כל אדם ואפילו התלמיד חכם להזדרז ולקיים כל המצות שיש ביכולתו, ואפילו אותן המצות שאי אפשר לקיימן בזמן הזה כמו מצוות התלויות בארץ ובמקדש וכדומה שאי אפשר לקיימן בפועל היום, מכל מקום יראה ללמדן ולהבינן ותהיה לו תשוקה בנפשו שיבאו לידי קיום, ויחשוב לו הקב"ה כאילו קיימן במעשה, כמו שכתוב בספרים הקדושים, וירויח מזה כי יזכה להתעדן בגן עדן מאותו האור של כל מצוה ומצוה. ועצתי שילמד כל אחד בספר המצות, או בספר זכרו תורת משה, שבהם ילמד הדינים והמצות וביאורם בקצרה.

פרשת פנחס

פרק כ"ג

ביאור המאמר היום קצר, ומוסר השכל להמנע מקריאת עתונים ועישון סיגריות

איתא באבות (פ"ג) ר' טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים וכו'. הנה התנא ר' טרפון כשראה ששנות האדם מתקצרות והבריות הולכות ונחלשות מדור לדור והחולשה גוברת עליהן, ובראותו את כל זאת וחפץ לזרז את עצמו שלא תתגבר חולשתו עליו, היה אומר וחוזר תמיד מימרא זאת: היום קצר, פירוש ימי חיי האדם קצרים, ומה שיכל האדם להשיג בתורה בזמן מועט לפני כמה דורות, הנה לפי חולשת הדור צריך להתייגע על זה זמן רב, והלואי שישגיגו. ואם תאמר שהתורה נתקטנה לפי ערך יכולת הדור, על זה אמר והמלאכה מרובה, ר"ל התורה לא נתקטנה, לא נשתנתה ולא נתחלפה ולא נפל דבר קטן ממנה.

והנה אחי ורעי, אם התנא הגדול ר' טרפון אמר בזמנו על עצמו שהיה בהרבה דורות לפנינו בזמן התנאים הראשונים, על אחת כמה וכמה אנחנו שהננו ממש כאין נחשבים לעומתם ברוב גדלות שכלם ורוחב בינתם, ומה שיכלו להשיג בתורה בשעה אחת לא נוכל להשיג בכמה שנים, כמה צריך האדם לזרז ולחזק את עצמו בכל מיני התחזקות וזריזות ולחוס על ימיו ושנותיו שלא יעלו בהבל וריק.

ומצינו בסנהדרין (צ"ז): שאלו את ר' אליעזר הגדול מה יעשה האדם וינצל מחבלי משיח, אמר להם יעסוק בתורה ובחסד וכו'. והנה ידוע שלפי סימני הגמרא בפרק חלק (סנהדרין) ובפרק בתרא דסוטה, מוכח שימינו אלה המה עקבתא דמשיחא, ועלינו היה א"כ איפוא להתחזק בתורה, כדי להנצל מחבלי משיח. ובעונותינו הרבים נהפוך הוא, כי התגבר עלינו היצר הרע מאד, ומבקש עצות ותחבולות איך ללכדנו בעון בטול תורה. ומעט לפני העצות והתחבולות שהיו לו במשך גלותנו, אלא חדשות הביא לנו מה שלא עלו על לבנו עד ימינו אלה האחרונים. ולמשל, קריאת עתונים, שנתרבו מאד בזמננו, ורבו כיום מאד הקוראים אותם. והנה איך לא יבלה האדם הקורא על כל פנים שעה אחת ביום על קריאתם, ולפעמים כיון שהוא נודע לכל כי הוא קורא וידוע חדשות העולם, נמצאים כמה אנשים ששואלים אותו מהנשמע, והוא מתחיל לספר להם מכל דבר ודבר בפרוטרוט, ובין כך וכך הוא מבטל עוד כמה זמן על זה. וישנם עוד הרבה אנשים שלא די להם בקריאת עתון אחד, אלא קוראים שלשה או ארבעה עתונים מכל מין ומין, ומבלים על זה כמה שעות ביום, והנה במשך שנה שלמה יצטרפו כל השעות הללו ויעלו להרבה מאות שעות שעברו עליו בהבל וריק ללא תועלת לא לגוף ואין צריך לומר לנשמה.

וכל זה הוא רק אודות הביטול תורה בעצמו המגיע מקריאת העתונים, והנה מצוי הרבה פעמים שנמצאים בהם דברי ליצנות ולשון הרע על זה על זה, ורכילות ומחלוקת אלו עם אלו. ולולא נמצאו קוראים ומקבלים לזה, כי אזי לא הדפיסו אותם. ודבר זה נעלם מכל, שכולם יהיו נתפסים על זה לדין בבואם ליתן דין וחשבון לפני כסא הכבוד.

והנה נמצאים הרבה אנשים שאינם קוראים ואינם יודעים מהעתונים, וגם לאלה מצא היצר הרע תחבולה איך ללכדם בעון ביטול תורה, והוא עישון הסיגארען והפאפיראסען, שחוץ מזה שהם מזיקים לגוף כידוע, עוד גורמים היזק לנשמתו בביטול תורה, כי האדם המעשן יבלה לכל הפחות חצי שעה ביום על תיקון ועישון, וכשנתרגל בזה אזי כבר קשה לו להמנע מהם, ולפעמים יקרה שבאם יחסר לו פאפיראס אחד יבלה כמה זמן עליו, שילך ויבקש מזה לזה עד שימצא, ועל ידי זה יגרם לו כמה זמן לבטלה. ואם כן במשך שנה כשיצטרפו אלו השעות, יחסרו לו כמה מאות שעות שעברו עליו בביטול תורה.

והנה ידעתי גם ידעתי, ששישיבו הרבה אנוסים היינו, שלא היה בכחנו להמנע מזה, אבל השאלה תהיה מי גרם לכם שתהיו אנוסים, הלא אתם בעצמכם גרמתם לזה, כי לולא התרגלתם מקודם כי אזי היה נקל לכם להמנע מזה, ואם כן אתם בעצמכם חייבתם בזה.

ומסיים התנא (שם במשנה) והפועלים עצלים ובעל הבית דוחק, ר"ל, שאחר כל זה שדיברנו וביררנו שהמלאכה גדולה מאד ועלינו להיות זריזין, מכל מקום אנו רואים להיפך שהפועלים עצלים. ובעל הבית דוחק, רצה לומר שלא תאמר שהקב"ה לא איכפת ליה אם ילמד או לא ילמד, על זה אמר ובעל הבית שהוא הקב"ה דוחק ואומר כי לקח טוב נתתי לכם תורתִי אל תעזבו, ומבקש ממנו שנלך בדרך התורה לטוב לנו, שנוכל לקבל הטוב שיתן לנו, וכמו בעל הבית שזימן קרואים הרבה והכין חלקים לכל אחד ואחד, אם יבואו כל הקרואים אזי מגיע לו נחת רוח מזה, ולהפך אם לא באו הקרואים כמה מהצער והעגמת נפש מגיע לו מזה, כן הוא ממש בענינינו וכדאיתא במדרש (קהלת רבה פ"ז): כשברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, אמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן, וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תחריב את עולמי, עכ"ל. הרי אנו רואין כי הקב"ה חפץ ומבקש מהאדם שילך בדרך הטוב והישר לטוב לו שיוכל לקבל אח"כ הטוב הצפון לו לעתיד לבוא בגן עדן.

פרק כ"ד

ביאור הכתוב אם רוח המושל יעלה עליך

אחד שאלני, אמת הוא מה שאחז"ל על הפסוק (תהלים נ"ח) האמנם אלם, מה אומנתו של אדם בעוה"ז ישים עצמו כאלם, אבל אי אפשר לי לפעול בעצמי הדבר הזה משום שקשה לי להזהר, וא"כ איך הנני ניצב בתפלתי לפני הקב"ה כיון שפי מלא מדברים בטלים ולשה"ר ושאר דיבורים אסורים, ואיך אראה לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה ולדבר עמו.

והשבתי לו, הנה ידוע מה שאמר הכתוב (קהלת י') "אם רוח המושל יעלה עליך מקומך אל תנח". וביאורו, המושל זה היצה"ר, והזהירנו בזה אף שהיצה"ר מתגבר על האדם כמה וכמה פעמים, אל יאמר האדם מה כוחי כי אלחם עם יצרי כי הנני רואה כי הוא מתגבר עלי ואין בכוחי לצאת אתו למערכת המלחמה, ובזה מייאש עצמו לגמרי מלהתגבר על יצרו, ויפקיר עצמו לדבר עבירה שיהיה דיבורו אצלו הפקר, וילך אחר עצת יצרו הרע, ידע האדם כי בנפשו הוא, וסכנה צפויה לו (ועיין בשערי תשובה לרבינו יונה שער א' מאמרו ו') וכמאמר החכם (קהלת שם) "כי מרפא יניח חטאים גדולים", וסוף סוף יטבע ביון מצולה של עבירות עד שיהיה אי אפשר לו לנקות עצמו מהם. וידוע מה שאחז"ל כל המחליט עצמו לדבר עבירה אין לו מחילה עולמית, היינו אפילו בשעת עת רצון, בשעה שמוחלין לו לאדם על עונותיו לא מחלו לו על מה שהחליט את עצמו לעבירה זו או לעבירה אחרת, אך צריך האדם לאזור כל מאמצי כוחו וילחם בכל עוז נגד יצרו, פעמים ינצחנו היצה"ר, ופעמים יהיה הוא המנצח שיתגבר על יצרו, וסוף הדבר יהיה שיתגבר עליו ויגרשנו כולו מליבו, וכמו שאחז"ל כל הבא לטהר מסייעין לו, דכיון שיבא בעצמו להיטהר מחלאת עונותיו יסייעו לו מן השמים, ואזי תהיה ידו על העליונה. וזה שאמר הכתוב מקומך אל תנח, פי' לא תרד ממדרגתך וכדאיתא בגמ' (קידושין מ') שיראה אדם עצמו כאילו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע עצמו לכף חוב, וזה שאמר מקומך אל תנח, רצה לומר חזק עצמך שלא יוריד אותך היצה"ר ממדרגתך למטה ותהיה בכלל כת הרשעים חלילה.

והכי נמי בענינינו, אתה בן אדם השואל מה יהיה עמך כי מלאת פיה בדברים בטלים ודיבורים אסורים, באיזה פנים תעמוד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה לדבר אתו, אל יפול לבך עליך. איעצך נא עצה שבוזה תציל את נפשך, קודם כל תפלה ותפלה תהרהר בתשובה ותתבונן בעצמך במה בילית כל היום, ותתחרט עליהם ותקבל עליך במחשבתך בהסכמה שלא תחזור ותשוב לדבר דברים כאלו, ואז אפשר לך לסדר תפלתך לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, וכדאיתא בזוה"ק פ' מצורע מאן דאית ליה לישנא בישא צלותיה לא עלת קמיה קוב"ה דהא אתער עליה רוחא מסאבא, כיון דאהדר בתשובה וקבל עליה תשובה מה כתיב ביום טהרתו והובא אל הכהן, (ועיין בשמירת הלשון שער התורה פרק א' בהגה).

ומובטחני שבאם תעשה בדבר הזה פעמים אחדות, לא יהיה קשה לך הדבר הזה, כשתתחרט למשל קודם תפלת המנחה, אז כמובן בין מנחה למעריב כבר תזהר בנפשך מדיבורים אסורים, ויועיל לך גם לאיזה שעות אחר תפלת מעריב בכח חרטה הראשונה של מנחה, והסוף יהיה שתרגיל עצמך לאט לאט להזהר מדיבורים אסורים עד שלא יהיה קשה לך לפרוש לגמרי מדיבורים אסורים.

והנה אנו אומרים באבינו מלכנו סתום פיות משטינינו ומקטריגיני, והנה איך נוכל לבקש מהקב"ה שיסתום פיות מקטריגיני, הלא אנו בעצמנו מעוררים את כח המקטרג במה שאנו מדברים דברי גנות על חברינו, על כן מקודם צריכים אנו להיזהר בעצמנו שלא לדבר דיבורים אסורים ואז נוכל לבקש בדין שיסתום פיות מקטריגיני, ואחז"ל על מי העולם קיים, על מי שבוולם פיו בשעת מריבה, ואז מדה במדה בודאי יסתום הקב"ה פי המקטרגים.

כללו של דבר, האיש הנבון יראה למעט בדיבורו בכל מה דאפשר, וכן אחז"ל באבות: וכל המרבה דברים מביא חטא. ומצינו בעניני העולם הזה שאם ירצה אדם לשלוח דעפעשע אזי ממעט בתיבות בכל מה דאפשר, כי על כל תיבה ותיבה ישלם דמים הרבה, כן הדבר בענינינו, וכמו שאחז"ל על הפסוק "ומגיד לאדם מה שיחו" - אפילו שיחה קלה מגידין לו לאדם בשעת הדין.

פרק כ"ה

התעוררות להזהר מלשון הרע, והתקנות שנעשו לזה

איתא בספרים הקדושים שארבעה זמנים יש לתשובה. א). בכל יום קודם השינה, וזו היא המעולה שבכל, שלא נרשם עדיין למעלה כלל. ב). בערב שבת קודש. ג). בערב ראש חודש. ד). בערב יום הכפורים. ולנגד עיני האדם יהיה תמיד מאמר חז"ל שאמר הקב"ה בני אם תרצו להנצל מן הגיהנם שמרו עצמכם מלשון הרע, ולשה"ר כולל כל חלקי דיבור האסור כאשר ביררנו כמה פעמים, ושלא לחפש קולות בענין לשה"ר, ולעשות כל ההשתדלות וההתחכמות שלא להלכד בפח היצר בזה. ונלמד ממעשה דעכן כשמעל בחרם והיו אז כל ישראל בסכנה עי"ז, ואמר יהושע להקב"ה אמור לי מי החוטא בזה, ולכאורה הלא מצוה גדולה היא לפרסם דבר זה [ולהטיל גורלות היה כן דבר קשה מאד, שעכן היה מתעקש בזה ואמר שמגורל אין ראה כמו שאחז"ל], ואף על פי כן השיבו הקב"ה וכי דלטור אני לך והטל גורלות, ולא רצה בשום אופן לגלות לו, ובעל כורחו התחכם יהושע והפציר בו עד שהודה עכן בעצמו. מזה נלמד שצריך האדם לעשות כל ההשתדלות ולא להלכד בעון זה. ומי ששומר את עצמו לקיים מצות הזכירה כדן, אקוה שיהיו נזכרים כל מצותיו לפני ד', והכל ימליצו טוב בעדו.

ואגב אעתיק פה עצה שעשינו בשנה שעברה לחזק את הענין הקדוש הזה, שחתמו על זה כמה מגדולי זמננו וכמה ראשי מתיבתות, ועשינו חבורה מיראי ד' הנקראת בשם אגודת השומרים על שם הכתוב "שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו", דהיינו שכל אחד יראה להתחזק בענין הקדוש הזה לשמור פיו ולשונו מדיבורים אסורים. והסכמנו שכל אחד יראה ללמוד ענין זה על כל פנים שלשה פעמים בשבוע, היינו חצי שעה בכל פעם, ונצייר הדבר, ביום ב' וה' ילמוד ההלכות

שבענין הזה, וביום שבת קודש ילמד המוסר שבענין הזה, ובחרנו בספר חפץ חיים שבו מלוקט הדבר מכמה פוסקים להלכה, וכן בספר שמירת הלשון חלק א' וחלק ב' לענין מוסר שבו מלוקטים כמה ענינים נחוצים השייכים לענין זה. ואם מרגיש בטבעו שכאשר ילמד הענינים הללו מדברי הפוסקים הראשונים כמו מהרמב"ם וסמ"ג והחינוך והשערי תשובה וכיו"ב יתחזק הדבר יותר אצלו, יוכל ג"כ לעשות כן.

עוד עשינו תקנה, שאחת לשלשים יום דהיינו בכל ערב ראש חודש תתכנס כל החבורה או על כל פנים ראשיה, לדבר בענין הזה ולהתייעץ איך לחזק את הענין הקדוש הזה שהקב"ה הקפיד עליו מאד. ולמי ששומר את עצמו כדין תחול עליו הברכה שנתברכו בהר גריזים מפי כל הלויים וארון ברית ה' עמהם, וענו כל העם ואמרו אמן.

פרק כ"ו

קצת עצות לשמירת הלשון

א) שמעתי על גאון אחד וצדיק בדור שלפנינו, בעת שהיה צריך לדבר עם אנשים אודות עניני העולם, היה דרכו לבקש בחשאי מהשי"ת שישמרהו מלשון הרע. ובאמת מקרא מלא הוא כדמצינו ביעקב אבינו ע"ה שאמר "אם יהיה אלקים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך", ודרשו חז"ל ושמרני מלשון הרע, לפי שהלך אצל לבן שהוא מקור המרמה והרמאות והיה ירא שמא ילמד ממעשיו, לפיכך אמר בדרך הזה דייקא, רצה לומר ללבן, לאפוקי בעת שהיה בבית מדרשו של שם ועבר לא היה צריך לירא מזה. ובני אדם כמונו צריכים בכל עת לבקש מד' יתברך על זה.

ב). עוד שמעתי על הגאון ר' רפאל האמבורגער בעהמ"ח ס' מרפא לשון שהתפטר ממשרת הרבנות ארבע שנים לפני פטירתו, והיו באים אצלו אנשים יום יום והיה מקבלם בסבר פנים יפות, אך בקשם שלא ידברו אודות אנשים אחרים.

ג) עוד שמעתי על גדול אחד בתורה ובמעשים טובים, שבעת שהיו מתאספים אנשי העיר לדבר אודות עניני העולם, היה מבקשם שלא יעלו על שולחנם דיבורי הבל.

ד). ושמעתי עוד שבעיר אחת עשתה חברה הקדושה הזו תקנה טובה כדי שלא ילכדו באיסור לשה"ר, והיא, שהדפיסו פתקאות קטנות שכתוב עליהן הפסוק: מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה, וכל אחד מאנשי החברה נטל פתקא אחת והניח על שולחנו. ויותר טוב להניחה בתוך כיסו ששם עשוי למשמש בכל שעה ויהיה למזכרת טובה. וברור אצלי שעבור זה יזכר לפני ד' לטובה ולברכה, וכמו שאחז"ל שבכל ארור הקדימו הלויים מתחילה לומר ברוך, וא"כ אמרו בתחלה ברוך אשר לא יכה רעהו בסתר, ועל זה ענו כל העם ואמרו אמן.

פרק כ"ז

בביאור מצות זכירת מרים

הנה בחסד ה' יתברך הגעתי לגבורות, וכמעט כל ימי לא הסחתי דעתי מלהתבונן אודות חלק הדיבור בכללו שיש בזה כמה לאוין ועשין והוא כעין הפקר להרבה מההמונים וחושבים בדעתם כי זה רק מנהג טוב וישר להיזהר מזה, ובאתי לעורר רק לנבונים שבאומה שיש להם ידיעה בתורה ומכל מקום לא שווה בדעתם איסור זה לאיסור מרק נבילה וטריפה, שאם נזדמן לו בשגגה מרק של נבילה וטריפה, נפעם לו לבו על זה כמה חדשים והוא שונא גמור לאיש המכשילו בזה על כמה שנים, מה שאין כן באיסור זה של לשה"ר.

ולמשל אם קיבל אחד לשה"ר על חברו, שסיפר לו איש אחד שאיש פלוני ופלוני עשה מעשה פלוני ופלוני, ועל סמך זה הלך וביזה אותו לפני רבים, ואח"כ נתברר הדבר שלא היו דברים מעולם ולא עשה פלוני ופלוני אותו מעשה כלל, מכל מקום אינו מצוי שיכעוס על האיש ההוא שגרם לו הרבה איסורים (קבלת לשה"ר, וסיפור לשה"ר, ושנאת חנם) על משך זמן רב כמו באיסור נבילה וטריפה, רק לכל היותר על איזה ימים. וסיבת הדבר הוא, מפני שאיסור זה נעשה הפקר בעיני ההמון ואינם שמים לבם עליו כלל, וממילא עי"ז נעשה האיסור לענין קל גם לנבונים שאינם שמים לב הרבה לאיסור זה.

והנה מצאתי לרבינו הרמב"ן ז"ל בסוף פרשת תצא על הפסוק "זכור את אשר עשה ד' אלקיך למרים" וגו' שכתב וזה לשונו: נצטיינו להודיעו לבנינו ולספר בו לדורות, ואף על פי שהיה ראוי גם להסתירו שלא לדבר בגנותן של צדיקים, אבל ציוה הכתוב להודיעו ולגלותו כדי שתהא אזהרת לשה"ר שומה בפיהם, מפני שהוא חטא גדול וגורם רעות רבות ובני אדם נכשלים בו תמיד. עכ"ל. הורה לנו בזה שמלבד שכל אחד ואחד מחוייב להיזהר בעצמו מלשה"ר ורכילות ושאר דיבורים אסורים, עוד מחוייב להודיע לבניו ולספר בו לדורות גודל הגנות של עון זה, והכל כדי שתהא אזהרת לשה"ר שומה בפיהם מפני שהוא חטא גדול וגורם רעות רבות ובני אדם נכשלים בו תמיד.

וזה דבר חדש שלמדנו מתורתו של רבינו הרמב"ן ז"ל בביאור המקרא זכור וגו'. ואם כן ממילא כאשר יקיים האדם מצות זכור את אשר עשה וגו' להודיעו לרבים ולפרסם הדבר, ממילא יהיה זה סיוע גדול גם לעצמו שלא ידבר דיבורים אסורים.

וידוע מה שאמרו חז"ל בכמה מקומות: תלמוד גדול שמביא לידי מעשה. על כן יראה כל אדם לקבוע זמן מיוחד שילמוד בספר חפץ חיים ושמירת הלשון וכי האי גונא, המדברים בגודל החטא של איסור לשון הרע והשכר הגדול המגיע לאדם השומר ממנו, ומחלקו יהיה חלקנו.

נשלם הספר החמישי המדבר מענין איסור לשון הרע, ואלו הם: א) חפץ חיים. ב) שמירת הלשון חלק א'. ג) שמירת הלשון חלק ב'. ד) חובת השמירה, עם המאמר הנכבד הנקרא כבוד שמים. ה) הקונטרס הנוכחי הנקרא זכור למרים.

ובכל חמשה ספרים אלו, הקורא ושונה בהם מקיים בזה מאמר ד' יתברך "זכור את אשר עשה ד' אלקיך למרים" וגו' וכמו שהאריך בזה הגאון ר' בצלאל הכהן ז"ל מווילנא בהסכמתו לספר חפץ חיים עיין שם.

פרשת מטות מסעי

שפת תמים

פרק א'

יבואר בו מה היא מרמה ושצריך האדם להרחיק עצמו מזה

הנה מרמה נקרא על הדיבורים אשר ידבר האדם וכוונתו להתעות בו את חבריו, ובכלל זה כל עניני התרמית והאונאות במסחרים ובשותפות, ואפילו אם אין בעצם השקר נזק והפסד לחבירו אך יתכן בו לעשותו סיבה אל הנזק ואל הרע, כמו המתעה את חבריו שיאמין בו כי הוא אוהב ורע נאמן עמו, ומתכוין בזה כדי

שיבטח בו ולא ישמר ממנו ויוכל להדיח עליו רעה, גם זהו עון פלילי, והוא משנאוי ד' עבור זה, כמו שאחז"ל (פסחים ק"ג): שלשה הקב"ה שונאן, ואחד מהן המדבר אחד בפה ואחד בלב, גם הקב"ה מתנקם בו עבור מדה רעה זו, כמו שנאמר בירמיה (ט' ז') "בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו", ונאמר אחריו "העל אלה לא אפקד בם נאום ד' אם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי", כי אלה החלקים עונשם הוא על שני דברים, על השקר, ועל הנזק הצרור בכנפיו, כי השקר מלבד צד הנזק, הוא ג"כ תועבת ד', כענין שנאמר "תועבת ד' שפתי שקר" וכל שכן בזה שמתנכל בערמימותו להזיק ולהצר לחבירו.

גם אם בדברי מרמה שלו אין גוזל מאתו דבר שהוא שלו מכבר, ולא חומסו, אבל יתן עינו בטובה העתידה לבוא לידי רעהו, וצודה אותה לקחתה אליו בשקר מליו, או יסבב בשקריו שיתן לו חבירו מתת אשר היתה מזומנת לרעהו, גם זה בכלל מרמה יחשב, ועיקר ענשו בזה על השקר, אכן יגדל עונשו בזה באשר ניסבב ממנו ריעותא לזולתו.

וכמה שנואה ומגונה מדה זו לפני הקב"ה שמסלקו עבור זה מעל פניו, כמו שנאמר "לא ישב בקרב ביתי עושה רמיה" וגו', ואמרו חז"ל משל למה הדבר דומה למלך שהעביר כרוז בכל מלכותו כל מי שאינו נאמן במלכותי יצא מן המלכות ואם לאו יתיזו את ראשו. כך אמר הקב"ה כל מי שהוא להוט אחר השקר אינו ראוי לדור בעולמי, מפני שאני בראתי העולם באמת, שאלמלא כן לא היה העולם מתקיים, ואין שקר דר אצל אמת. עוד אמרו חז"ל חותמו של הקב"ה הוא אמת, ובדאי שאם האמת הוא מה שבחר הקב"ה לקבוע בחותמו, כמה מגונה וגרוע המורגיל את עצמו בהפכו. והזהיר הקב"ה על האמת אזהרה רבה ואמר (זכריה ח' ט"ז) "דברו אמת איש את רעהו וגו' ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם, ושבועת שקר אל תאהבו, כי את כל אלה אשר שנאתי" וגו'.

ואמר שלמה ע"ה "שפת אמת תכון לעד, ועד ארגיעה לשון שקר". יזהיר בזה על הדבור, שישתמש בו בכל ענין באמת ושיזהר מן השקר, כי מי שיש לו שפת אמת והוא נזהר בדיבוריו שיוציאם על קו אמת, הדבור ההוא יצליח ויכון לעד, ויאמינוהו בכל דבריו, כי הבריות יחזיקוהו לאיש אמת כיון שהורגל כל ימיו לדבר אמת, אבל מי שיש לו לשון שקר לא יאמינו לדבריו אלא עד רגע, כי השומעים דבריו יאמינו בהם לשעה, ואחרי כן כאשר יבקר דבריו ויחקרו אותם, יכירו כי שקר המה, ובא הכתוב הזה להזהיר את הבריות שיהיו טהורים בדיבורם, שלא ידברו רק אמת.

ועל אחת כמה וכמה שיש לו ליזהר שלא יתערבו בדבריו שום דברי מרמה, שהוא אחד בפה ואחד בלב, והקב"ה קורא אותו עבור זה בשם רע, וכדאיתא באגדת משלי על הפסוק "מרמה בלב חורשי רע", ואיתא בתנא דבי אליהו, חורשי רע, ומהפכי דברים, ומפטירי שפה ומחליקי לשון, עליהם הכתוב אומר יהי דרכם חשך וחלקלקות וגו'. על כן החפץ בטובתו, ילך בתמימות ויזכה לישוב במחיצתו של הקב"ה, כמו שנאמר "ד' מי יגור באהליך וגו' הולך תמים" וגו'.

פרק ב'

יבואר בו כמה גדול עונש המרמה

בא וראה עד כמה גדול כח המרמה, שהוא מקצר ימיו של אדם, כמו שנאמר "אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם" וגו'. גם בעודו בחייו, יתבזה לבסוף לעיני הכל עבור זה, כי מדת הקב"ה לפרסם לעיני הכל את המרמה הטמונה בלב אנשי המרמה, כמו שכתוב (במשלי י') "הולך בתום ילך בטח ומעקש דרכיו יודע", ופירש הגר"א דזה החורש רעה בליבו, ובשפתיו מדבר מרמה וטובות, הוא מעקש דרכיו, כשהולך לעשות לחבירו הרעה שבליבו בכדי שלא יודע דבר זה לחבירו, אבל ממילא יודע הדבר לחבירו שהקב"ה מפרסמו, וכדאיתא במדרש שוחר טוב אין הקב"ה גובה מן האדם, עד שהוא מפרסם מעשיו, והרעה שהוא מצפה לעשות לחבירו, תבוא עליו לבסוף, כמו שכתוב, "שוחר טוב יבקש רצון, ודורש רעה תבואנו", (וע"ש בביאור הגר"א).

ויש כח ביד העון הזה להורידו מנכסיו, ולהענישו בכמה אופנים שונים בזה ובבא, מטעם כי העון הזה של המרמה הוא כלול על פי רוב מכמה וכמה עונות, וביותר מגזל ואונאה ושקר, שכל אחד בפני עצמו הוא עון חמור. ובפרט שהמורגל בזה, עושהו כמה מאות פעמים בימי חייו, על כן רעה ומרה אחריתו. וכדאיתא בתנא דבי אליהו זוטא פ"ג וזה לשונו: הכל ברא הקב"ה בעולמו, חוץ ממדת השקר ומדת העולה, שלא ברא ושלא עשה אותם הקב"ה (ר"ל, אלא השקר בודה אדם בליבו מעצמו, וכן העול אדם עושה אותה מעצמו), שנאמר "הצור תמים פעלו וגו' אל אמונה ואין עול" וגו', ונאמר (צפניה ג') "ד' צדיק בקרבה לא יעשה עולה" וגו', ואומר "חלילה לאל מרשע ושדי מעול", ואומר "כי פועל אדם ישלם לו" וגו'. מעיד אני עלי שמים וארץ, שלא נתקבצו בני אדם למיתה, ואין כל בריה יורדת לידי צער, אלא מתוך אכילה ושתייה ושמחה שאדם אוכל ושותה ומשמח הוא ואשתו ובניו ועם בני ביתו עד שהוא נפטר לבית עולמו, (ר"ל שהיצה"ר מראה לו היתירים לעשות כל השקר וכל העולות, לגזול ולעשוק ולרמות, כדי שיתנהג הוא וכל ביתו בכבוד ובשמחה כדרך העשירים. ובאמת לא כן דרך ד', אלא כל אחד צריך להתנהג בהוצאותיו לפי ערכו, וכאשר נבאר לקמן. על כן נענש האדם המתנהג בהפכו). ואין פירות ותבואה באין לידי הרקבה, אלא מתוך דרכיהן של בני אדם. ואין בני אדם באין לידי בושה, אלא מתוך דרכיהן. ואין עיניהן של בני אדם כהות בחצי ימיהן, אלא מתוך דרכיהן וכו', ושאר המאמר העתקתי למטה עיין שם. ור"ל שעי"ה השקר והעולה שהאדם עושה, הוא מביא את עצמו לידי כל אלו.

וכה"ג איתא במדרש שוחר טוב בדרך משל ומליצה, "שנים שנים באו אל נח", אתא שיקרא בעי למיעל לתיבותא, אמר ליה נח לית את יכיל אלא אם כן נסבת לייך זווג, פגע ביה פחתא (הוא הפחת וההיזק) אמר ליה מנן את אתי, אמר ליה מן נח דאזילת למיעל לתיבותא ולא שביק לי, אלא אמר לי אי אית לך בר זוג את יכיל למיעל, ואי את בעי, תהווי זווגי. אמר ליה ומה את יהיב לי, אמר ליה אנא מתקן עמך דכל מה דאנא מסגל (פי' מכין) את נסבת, אתקון ביניהון (פי' הסכימו ביניהם) דכל מה דשיקרא מכניס, תהא פחתא נסבא ועלין תרווייהו לתיבותא, כיון דנפיק הוי שיקרא אזיל ומכניס, ופחתא נסבא דקדמי קדמי, אתא שיקרא אמר ליה היכן אנון כל דמסגלתא, אמרה לו וכי למגן אתקנית עמי דכל מה דאת מכניס אנא נסבא, לא הוי ליה פתחון פה, לכך נאמר "הרה עמל וילד שקר", עד כאן לשון המדרש.

[הג"ה. ואעתיק בזה מה שכתב על זה בעל נתיבות עולם, וזה לשונו: המדרש בא לבאר ענין השקר, שיש לשקר בן זוג היא הפחתא. כי המכניס ממון בשקר, ויש לו תוספות ממון שקר שאין ראוי לו, מתחבר אל זה חבור שהוא מקבל התוספות שהוא תוספות שקר, ואלו שנים מזדווגים יחד כמו זכר ונקיבה. ומפני כך אמר כי השקר היה רוצה לכונוס לתיבתו של נח ולא רצה נח לקבל אותו, כי נח לא היה מקבל רק זכר ונקיבה, כי הזכר והנקיבה ביחד יש להם קיום, כי אי אפשר לזכר שהוא נחשב פועל, להיות בלא מקבל שהיא הנקיבה, ואי אפשר למקבל להיות בלי פועל, וכאשר יש פועל ומקבל, הוא הזכר והנקיבה ביחד, יש קיום אליהם, כי הפועל בלבד הוא יוצא מן השינוי, והמקבל בלבד הוא יוצא ג"כ מן השינוי, וכאשר הם ביחד יש להם השינוי, פועל ומקבל, וכל דבר שיש לו שינוי יש לו קיום, ותיבתו של נח לקיום נעשתה, ולפיכך לא היה מקבל רק זכר ונקיבה. ולכך כאשר בא השקר לכונוס לתיבתו של נח, ר"ל שיהיה השקר בעולם, ולא רצה להכניסו כי השקר אין לו זיווג, ואי אפשר שיהיה בעולם, ולכך כאשר בא אליו חבור, אמר שיהיה זיווג לשקר, כלומר אם השקר יוצא מן השינוי, שפעל שקר ומכניס ממון שלא כדין, יש כנגד זה שמתחבר אליו הוא חבור שמקבל תוספות של שקר, ונאבד שם. ומפני כך יש להם חיבור של זכר ונקיבה, וזהו קיום שלהם. אבל אם לא היה חיבור שמקבל מה שמכניס השקר, לא היה אפשר שיהיה השקר בעולם, כאשר השקר יוצא מן הסדר השוה והיושר. אבל כאשר יש כאן פחתא, היינו חבורו, שכאשר האדם עושה שלא באמת, יש כאן דבר שמחסיר ממנו מה שעשה דבר זה עד שיחזור אל הסדר הראוי. לכך ידע האדם, אם מכניס ממון בשקר, יש כנגדו זיווג שלו המתחבר אליו, ר"ל חסרון והעדר, המקבל מה שאסף. וזולת זה שאין כנגד השקר חבור המתחבר אליו, אי אפשר שיהיה השקר אף שעה אחת, רק עתה שהשקר יש כנגדו חיבור שמתחבר אליו החסרון אשר נוטל ומקבל מה שיעשה בשקר, יש לשקר זמן מה שהוא בעולם, עכ"ל].

ועוד נראה פשוט מה שתלה המדרש בנח, כי עד נח היה ארך אפים עבור איסור החמס, שנעשה לרוב ע"י שקר ומרמה גדולה מאוד, כמו על שאר עבירות. ולכך הרשע שראה שממון העול של גזל וחמס מתקיים כמה מאות שנים בידו וביד יוצאי חלציו כמה וכמה דורות, הפקיר את עצמו לזה העון בכל ימי חייו, ונתמלאה

כל הארץ חמס. אבל מדור המבול והלאה, הנהיג ד' יתברך חדשות בארץ, שכל מה שירויח במרמה ושקר, יבא פחתא ויקחנה, וכמו שאומר הכתוב "עושה עושר ולא במשפט, בחצי ימיו יעזבנו, יראו רבים וייראו". וביותר מזה שאלו המעות הבאים לו בדרך שקר ומרמה, יכלו גם את מעותיו הכשרות שיש לו מכבר, וכדאיתא במס' ד"א זוטא: אם נטלת את שאינו שלך, את שלך יטלו ממך, ולא נשאר בידו כי אם עון השקר והמרמה לבד.

ובעוונותינו הרבים נתרבו עתה עניני השקר והרמאות בעניני המסחר לאיזה אנשים, ונעשה אצלם כהיתר, שמשקרים במשאם ומתנם, ואומרים: בכך וכך קניתי, וכך וכך נתנו לי, ולפעמים נשבעין ג"כ על ככה. [ושבועה בלשון לעז, גם היא שבועה מן התורה]. וחושבים שזה הכל בכלל חריצות וחרירות לידע להרויח, ואומרים שמי שאינו עושה כן בדורות הללו, אין אוכל לחם. עד שבעוונותינו הרבים היינו חרפה לשכנינו, שאומרים הדבר ידוע שישראל יעשו עולה וידברו כזב, ולא ימצא בפיהם דבר אמת. אוי לנו על חילול שמו יתברך שנעשה על ידינו.

ואיסור המרמה גרם שהעולם הולך ומתמעט, וגלגל העניות חוזר בעולם. וכמעט אינו מצוי בזמנינו שעשיר יאריך בעשרו כל ימי חייו, אלא למחצית ימיו, או לשלישיתו, או לפעמים למספר מעט מן השנים, מה שלא היה כן בדורות שלפנינו, שגדר העשירות ינתן לאיש למספר שנים וירחים. אין זאת כי אם שזאת הסבה גרמה הכל. וכידוע שישראל ערבים זה לזה.

ואם נראה אדם שהוא עושה עול, ומתקיים לו עושרו, בודאי שהעושר שמור לו לרעתו, על דרך הכתוב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו", ואחריתו יהיה נבל לעולם הבא, יגרס בחפץ שיניו, וזרעו יהיה מבקש לחם, כי בהתערב ממון של איסור בממונו, בא זה ואיבד את זה, וכנ"ל. וכמאמר בת נקדימון בן גוריון דמייתי בכתובות דף ס"ו ע"ב.

וכמעט ברור שהשקר שמשקרים הוא שלא לצורך, שאם ירצה היה יכול לומר: בכך וכך חפץ זה, לא אוכל ליתן בפחות, ודיו. ומה יתן לך ומה יוסף לך לשון רמיה. ואף אם הוא חושב להרויח הרבה ע"י השקר, מדבר שקר ירחק שיותר ממה שהוא מרויח הוא מפסיד לפי האמת. והבוטח בד' ונושא ונותן באמונה, חסד ד' יסובבנו, וברכת ד' היא תעשרנו, ובודאי שלא יחסר לחמו, ויהיו מזונותיו בהיתר ונחת וכבוד.

וזהו כונת הכתוב "מי האיש החפץ חיים" פי' בעוה"ב, ו"אוהב ימים לראות טוב" גם בעוה"ז, "נצור לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה". דאם ינהל עסקיו בדרך מרמה, אף שיצליח בתחילה, לבסוף ילך ממנו לטמיון, וכאשר מבואר למעלה במדרש, דהפחתא מוכנת ומזומנת ליקח את ריוח השקר, ולא יראה ימיו בטוב. אבל כאשר יהיה זהיר ממרמה, יראה ימי אחריתו בזקנה ושיבה טובה. וגם לעולם הבא מה רב טוב הצפון לו, כמו שכתוב הולך בדרך תמים הוא ישרתני.

פרק ג'

יבוארו בו הסיבות המביאות לידי מרמה

והנה אם נבוא לחשוב סיבות הענין של עון מרמה, שנעשה כהפקר לאיזה אנשים, רבות הנה. אך אלקט את הסיבות העקריות המביאות לידי זה.

והוא, שנעשה מתחלה הפקר אצלו איסור גזל ואיסור שקר, ועי"ז ממילא הופקר אצלו אח"כ עון מרמה ג"כ, שהוא ע"י שיתוף שניהם. וכשהוא רוצה ליטתה מכתם העון הזה, יתבונן תמיד בגודל העון והעונש של איסור הגזל והשקר, וינצל ממנו.

הנה המצוה הזאת של השמירה מגזל, היא מן המצות המושכלות, שאלו לא נתנה התורה ימצאנה האדם בשכלו. והנה זה משבע המצות שנצטוו אדם הראשון. וצריך אדם שישא ויתן באמונה, ויהיה נקי כפים מן הגזל, כדי שיהיה זוכה לעלות בהר הקודש אלקים, כמו שאמר דוד ע"ה "מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קדשו, נקי כפים ובר לבב". למדנו מכאן, כי מי שיש בידו גזל הוא מרוחק מהר ד' וממקום קדשו, וכן דרשו רז"ל שכל מי שבידו גזל אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה, שנאמר "לא יגורך רע" - לא יגור במגורך רע.

ודע עוד, דדין שמים באיסור גזל חמור הרבה מאוד, עד שאפילו גרם הפסד לחבירו, ופחות מזה, יכנס ג"כ בכלל איסור גזל. כדאמרינן (ב"ק קי"ט) אר"י כל הגוזל חבירו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר "כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעלי יקח" וכו', ואומר "ואכל קצירך ולחמך יאכלו בניך ובנותיך", ואומר "מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי", ואומר "ויאמר ד' אל שאול ואל בית הדמים אשר המית את הגבעונים" וגו', מאי ואומר, וכי תימא הני מילי היכא דלא יהיב דמי, אבל היכא דיהיב דמי לא, תא שמע "מחמס בני יהודה" וגו' (פי' וחמס הוא היכא דיהיב דמי ולוקח החפץ בחזקה), וכי תימא נפש דידיה אין, בניו ובנותיו לא, תא שמע "בניך ובנותיך". וכי תימא הני מילי היכא דקא עביד בידים, אבל גרמא לא, תא שמע "ויאמר ד' אל שאול ואל בית הדמים אשר המית את הגבעונים", וכי היכן מצינו שהרג שאול את הגבעונים, אלא מתוך שהרג שאול את נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון, מעלה עליו הכתוב כאלו הרגם.

למדנו מזה, דאפילו גרמא בעלמא שגרם בסיבותיו הפסד לחבירו, ויותר מזה שאפילו אותו ההפסד לא נעשה בפועל ממש ע"י גרמא, רק שבסיבותיו מנע את האיש הממציא ריוח לחבירו להשתכר שיוכל לזון את ביתו, נחשב בשמים כאלו הרגו ממש לאותו פלוני ואנשי ביתו, ונענש עבור זה בעונש גדול. ומה יענו אלו אנשי המרמה שהופקר בעיניהם עון העושק והחמס ממש.

כמה חמור הוא איסור גזל, שהרי מן השמים ממהרין לשמוע צעקת הנגזל, כדאמרינן (ב"מ נ"ט): אמר ר' אבהו שלשה אין הפרגוד ננעל בפניהם, אונאה וגזל ועבודה זרה, אונאה דכתיב "הנה ד' נצב על חומת אנך ובידו אנך", גזל דכתיב "חמס ושוד ישמע בה על פני תמיד", עבודה זרה דכתיב "העם המכעיסים אותי על פני".

וביותר מזה, שאפילו אם יקריב קרבן עולה שהיא כולה כליל, או יעשה שאר מצות ד', מעושק וחמס, לא ירצה לפניו, כמו דכתיב, "כי אני ד' אוהב משפט שונא גזל בעולה". ואמרו חז"ל לולב הגזול והיבש פסול, ומשלו על זה באגדה: למה הדבר דומה, לליסטים שהיה יושב בפרשת דרכים ומלסטים הבריות, פעם אחת עבר לשם שלוחו של מלך, שהיה המלך שולחו לגבות מס ממקום אחד, וקם עליו הליסטים הזה ולקח ממנו כל מה שהיה לו, לימים נתפס אותו הליסטים וניתן בבית הסוהר, שמע עליו אותו השליח של המלך ובא אצלו, ואמר לו: אם אתה נותן לי כל מה שלקחת ממני אלמד עליך זכות לפני המלך, אמר לו אין לי מהם אלא זה המלבוש שהיה מן המלך, ונתנו לו, אמר לו למחר כשתצא לדין ויאמר לך המלך יש לך אדם שילמד עליך זכות תאמר יש לי אדם אחד, והמלך ישלחני ויקראני ואלמוד עליך זכות, למחר כשהיה הולך לדין אמר לו המלך כלום יש לך אדם שילמד עליך זכות, אמר לו יש לי אותו פלוני, שלח המלך בשבילו ואמר לו מה אתה יודע בזה האיש, אמר לו ידעתי בשעה ששלחת אותי לגבות המס ממקום פלוני, קם עלי ולקח כל מה שהיה לי, והרי זה המלבוש שהחזיר לי יעיד עליו, התחילו הכל אומרים אוי לו לזה שנעשה סניגורו קטיגורו. כך אדם לוקח לולב כדי לזכות בו, ואם היה הלולב גזול הוא צווה לפני המקום ואומר גזול אני חמוס אני, ומלאכי השרת אומרים אוי לו לזה שנעשה סניגורו קטיגורו.

[הג"ה. ומקרא מלא הוא "ואהבת את ד' אלקיך וגו' בכל מאודך", דוקא מאודך, שלך. ומה שכתוב "ובכל נפשך" ולא כתיב סתם ובכל נפש, להורות לנו, שכל אחד צריך לעבוד הקב"ה לפי כחות הרוחניים שהטביע הקב"ה בנפשו, ולא יסתפק במה שהוא עובד ד' כמו חביריו, כי כל אחד יהיה נידון לפי שכלו וכוחות נפשו, וכמ"ש בשמירת הלשון בשער התבונה בפ"ד בסופו. וכאוי גונא לענין עבודת ד' במאוד, צריך ג"כ בכל אחד לפי מאודו, בין להקל בין להחמיר. וזהו שאמר הכתוב בישעיה (נ"ט) "בצדקה תכונני, רחמי מעושק כי לא תיראו, וממחתה כי לא תקרב אליך", אמר שגאולת ישראל תהיה בזכות הצדקה, שבה יתכוננו לנצח, שעל ידה יתעוררו הרחמים הגדולים עליו ועל כלל ישראל, כידוע שבזכות מצוה זו מתעוררים למעלה רחמים מרובים, ואח"כ מייעצו הנביא ואומר "רחמי מעושק

כי לא תיראי", רצה לומר אימת יהיה זה, כשתרחיק את עצמך מעושק וגזל, אז תחפה עלינו מצות צדקה ולא נצטרך לירא משום מקטרג, כי לא יוכלו להרים ראש נגד זכותה, ואז המחתה לא תקרב אלינו, אבל אם לא נרחיק ח"ו עצמינו מעושק וגזל, אז עון זה יש כח בידו לקטרג יותר מכל העונות, וכמאמרם סאה מלאה עונות כי מקטרג, גזל מקטרג בראש, וממילא תקרב ח"ו מחתה עי"ז, וכמו שהיה בדור המבול שע"י החמס התקרבה להם מחיתת המבול ונמחו מן העולם. ובפרט שהרגיל בגזל ועושק, המצות והמעשים טובים שלו הם ג"כ ע"י גזל ועושק, ואין כח בידם לעורר רחמים, ואדרבה מזכירים חובתו, וכדאיתא בזה"ק פרשת ויקהל על הפסוק "הלא פרוס לרעב לחמך" לחם לא כתיב אלא לחמך, ולא מעושק וגזל].

דברים - חזון

וכן מצינו בעולת העוף, שכתוב בו "והסיר את מוראתו בנוצתה", מפני שהעוף הוא פורח באויר וטס בכל העולם ואוכל מכל צד גזילות וחמסים, אל יקרב לגבי המזבח, לכך נאמר "והסיר את מוראתו בנוצתה", אבל בהמה שאוכלת מאבוס בעליה, מקריב כולה, שנאמר "והקריב הכהן את הכל המזבח". והנה זה ענין נפלא שמקיץ מתרדמת הזמן, כי כל שיש בידו גזל, לא יגש אל מזבח ד' ולא יעלה ולא יראה לפניו, אבל שקץ ישקצנו אם לא יחזיר הגזלה.

גם בעוה"ז לבסוף יצא נקי מנכסיו עי"ז, כי הקב"ה יזמין לו איש שהוא רע וקשה ממנו ליפרע ממנו על ידו. כמו שאחז"ל כל מה שאדם גוזל וחומס בעוה"ז, אינו יוצא מעולמו עד שאחרים בוזזין אותו. וגם הבוזז הזה, שהוא חושב שהוא עומד בפני כל, גם עליו כשתתמלא סאתו, ימצא הקב"ה אנשים שהם רעים וקשים גם ממנו, ויכלו גם אותו, כמאמר התנא באבות: אף הוא ראה גולגולת אחת שצפה על פני המים וכו', על דאטפת אטפון, וסוף מטייפך יטופון.

ויש כח ביד העון הזה לעורר דין עליו, ולחתום את גזר דינו יותר מכל העונות, כמו דאמרינן (בסנהדרין ק"ה) אמר ר' יוחנן בא וראה כמה גדול כחו של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל, שנאמר "קץ כל בשר בא לפני" וגו'.

וזה אחת מן הסבות שגורמות כיום לכלות ממון ישראל, שאין מתקיים עשרם בידם רק לזמן מועט, כי בעוונותינו הרבים נתרבה גזל וחמס בעולם ע"י אלו שהולכין בערכאות של עכו"ם, ומלשינים על חביריהן ומוציאין מהם ממון, ולבם בריא להם על זה כאולם, שחושבין שזה ממון כשר אחרי שהרשוהו העכו"ם לזה. אבל באמת זהו גזל גמור, אחרי שאין חוקי התורה ומשפטיה שהוא רצונו של הקב"ה מסכימים לזה. על כן כל עוד שידוע בעצמו שעל פי התורה אין האמת והצדק אתו, רק שהוא יכול להוציא מאת רעהו על פי מלשינות לפני הערכאות, יברח מממון זה כבורח מן האש. כי יכלה גם את ממונו הכשר שיש לו מכבר, וכנ"ל.

גם תפלותיו אין מקובלות לפני ד' כל עוד שהגזל בידו, שאותה התפלה נקראת תפלה עכורה, כמו שאחז"ל על הפסוק "ותפלתי זכה" (איוב י"ב), וכי יש תפלה עכורה, אלא כל תפלה שאין בה גזל זו היא תפלה זכה, ושיש בה גזל זו היא תפלה עכורה. והכוונה כמו חבית העכורה עם שמריה, כל זמן שלא יופרשו השמרים וירדו למטה, אינו ראוי היין ההוא לשתייה אף לאדם פחות, וכל שכן שלא להתקבל לדורון לפני המלך, כי נתערבו חלקי השמרים בכל טיפה וטיפה. כן כח עון הגזל, שהוא מתערב בכל תיבה ותיבה מתפלתו, ואינו מניחן לעלות ולהתקבל לפני ה' עד שיפריש הגזל מאתו.

וכתבו הספרים התעוררות נפלאה, שממנה יוכל האדם להתבונן את עון העושק והגזל. שהלא ידוע שיום הכיפורים הוא היום האחרון ששייך לשנה, והוא היום הטוב שבכל השנה, שבו נמחלים עונותינו. וגמר חתימת תפלותיו הנוראות, היא תפלת נעילה. ומה אמור בה – 'למען נחדל מעושק ידינו'. בכל זה יתבונן האיש הנלבב, וישמור את עצמו מגזל בכל כוחו כל ימי חייו.

פרק ד'

יבואר בו עונש גזל וחמס לעתיד לבא

והנה בפרקים שעברו ביארנו קצת עונש גזל וחמס בעולם הזה. ועתה נבאר מקצת מגודל העונש לעתיד לבא, אם לא יראה לתקן את העון בחייו, דהיינו להשיב את ממון העוול, או לפייסו עד שימחול לו.

הנה ידוע שעל עון הגזל, וכן כהאי גוונא בכל עונות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו, ואפילו יום המיתה אין מכפר לזה. וכדאיתא במ"ר ויקרא י"ז "ותשבר כד על המבוע" זו כרס, לאחר שלשה ימים כריסו נבקעת, ומוסרת לפה, ואומרת לו הילך מה שגזלת וחמדת ונתת לי, [ונוכל לומר שזהו כונת הכתוב במשלי י' "ופי רשעים יכסה חמס"]. גם אחז"ל שעבור זה החטא מאכילין אותו שם חול הדק, ושיניהם נשברות, כמו שנאמר "שיני רשעים שיברת", וכשהם אינם רוצים לאכול, משיב להם הקב"ה: מדוע כשהייתם אוכלים גזל בעוה"ז היה מתוק בפיכם.

ואפילו אחר כל העונשים, לא יהיה לו תקנה גמורה עד שישוב בגלגול להשיב הגזילה. וראיתי בספרים מעשה נפלא שהיה בימים הראשונים, שבא אחד בגלגול סוס, והיה עובד בכל כוחו כדי לשלם את חובו, וזהו מן הגלגולים הקשים. ולפחות יצטרך לבוא עוד הפעם לאותו העולם, לחזור ולהבראות, כדי לפרוע את גזילתו, כמו שמובא בכמה מקומות. וכן כתב הגר"א במשלי על הפסוק "מציל נפשות עד אמת".

ובזה ביארתי המדרש בקהלת על הפסוק "שמח בחור בילדותיך ויטיבך לבך וגו' ודע כי על כל אלה יביאך האלקים במשפט". משל לאחד שברח מפני הקוסטינר (הוא שופט הממונה מהמלך לדון את המחוייב), היה רץ, והוא רץ אחריו, אמרו לו מעט בריצה שלא תרבה בחזרה, כך "ודע כי על כל אלה יביאך האלקים במשפט". והדבר פלא, אבל לפי זה ניחא הכל, שקהלת לימד דעת את העם בסוד הגלגול, ואמר לנו, אמת שאתה יש לך בבחירתך בעולם הזה לעשות כל מה שלבך חפץ, לגזול ולחמוס ולעשוק, ואף לחסר כל מצוות עשה שבתורה, אבל תדע, כל מה שאתה מרבה בריצה, לרוץ מלפני ד' יתברך בעולם הזה – "על כל אלה יביאך האלקים במשפט" שם, ותוכרח אח"כ לחזור עוד הפעם ועוד הפעם, ועל כרחך תתקן מעשיך, ואם כן למה לך לברוח. וכרב שאומר לתלמידו, למה לך לברוח מבית הספר ולהתווסר בחנם על זה, ולבסוף תוכרח ללמוד כמו שאצווך, הלא טוב לך שתשב פה ותציית לדברי, ותלמיד טוב תקרא.

[הג"ה. ואל יתפתה האדם מיצרו לאמר, מה היזק יגיע לי אם אבוא עוד הפעם לעולם הזה. אמשול לך משל למה הדבר דומה: לאחד שהיה יורד מנכסיו, ועזב את אשתו ובניו הקטנים במר נפשו, והלך למדינה רחוקה באיי הים כמה אלפים פרסאות מביתו, לבקש טרף ביתו, והיה שם כמה שנים ולא הרויח כי אם לחם חוקו, והתמרמר כמה פעמים על רוע מצבו, שמוכרח להיות גלמוד ולא לראות בניו החביבים לו כנפשו, אך אחר כך במשך השנים הצליחו הקב"ה ונעשה עשיר גדול, ותיכף הודיע זה לאנשי ביתו, ובישרם שיבוא לביתו במשך שבעה חדשים, שהוא מוכרח לנסוע על שבעה ימים, כל ים מהלך חודש שלם. וישמחו כל אנשי ביתו שמחה גדולה, וגם כל קרוביו ומשפחתו שמחו על זה. ותיכף קבץ את כל ממונו, ויחל לנסוע לביתו. ובעת החל לנסוע, ויפגע בו אחד ממיודעיו, ויאמר לו: עצתי שתראה לעלות על זכרוןך ולהתבונן, אולי מגיע למי שהוא מאנשי המדינה ממך מעט מעות, ולהחזיר לו. כדי שישאר כל ממונך נקי מגזל, ואז תלך לבטח ותשוב בשלום לביתך, אי לאו הכי יעכבוך הפרוטות הקטנות באמצע הדרך. ויהי כמצחק בעיניו, וישם לדרך פעמיו, ויודיע לביתו כי החזיק בדרך, ובא יבא ליום המוגבל, ויהי בכלות שבעת החדשים, ובא אותו יום המוגבל, יצאו בבוקר כל אנשי ביתו וכל משפחתו לחוץ לעיר, עד מקום הקף החומה שהיתה מפסקת בין העיר ובין הים, כדי לקבל את פניו בשמחה בעת בואו מן הים לחומת העיר, וימתינו שם כמה שעות, ויכלו עיניהם להמתין שם לבואו, ובתוך כך ראו שבאה ספינה לשפת הים, וישמחו שמחה גדולה, כי חשבו שתיכף ירד אביהם אליהם, אבל שמחתם נהפכה לתוגה, שפתאום ראו נססגרה החומה, וימתינו שם עד בוש. וישמעו את קול אביהם שהוא מתנפל לפני השרים ושופטי המדינה, שירשוהו לילך לביתו, וישיבו לו כי בינתים באה להם ידיעה ממקום המדינה שהיה שם, איך שלפני עשר שנים עשה שם עולה לאדם בממון, ונכתב זה שם בספר הזכרונות, וזה המעשה היה שם באחד מן האיים שאין מקום לדואר לילך שם ולהשיב את

הגזילה, על כן מן ההכרח הוא לשוב בעצמו לשם, ולפרוע חובותיו, ואח"כ יוכל לבוא לכאן. וכשמעו זה, התחיל לבכות עד מאוד, ויתחנן להם כי זה יותר מעשר שנים שלא ראה את בני ביתו, והוא מתרצה להשיב עתה הגזילה עשר פעמים, אך שירשוהו לחזור לביתו. וימאנו ליתן אוזן קשבת לדבריו. ויאמרו לו, אחרי שלא יגיע מזה תועלת לנגזל, מה יועיל אם יקנוס את עצמו בכפלים, גם הוכיחוהו על פניו ויאמרו לו, הלא אנו יודעים שהתרו בכך בעודך במקומך שלא תוכל לצאת מן הים ליבשה עד שתפרע לכל אחד ואחד את המגיע לו. וכראותו שאין דבריו עושים פרי, התחיל לבקש תרשוני עכ"פ לירד לביתי ולהיות שם חודש ימים לשמוח עם אנשי ביתי, ואח"כ תשיבוני למקומי הראשון. וגם לזה לא הטו אוזן לדבריו. ויבך עד מאוד במר נפשו, ויאמור תרשוני עכ"פ על זמן מה לראות את אנשי ביתי, כי זה שבעה חדשים שסכנתי עצמי על הים בשבילם, ומי יודע מתי אראה אותם עוד. ויענו לו ויאמרו, כן הדבר, אבל לא תרד לשם, רק נפתח דלת החומה ותראה אותם מרחוק. והנה כאשר נפתחה דלת החומה, וישמחו אנשי ביתו עד מאוד, כי חשבו שהורשה לו לירד אתם לביתם. אבל כעבור זמן מועט, והשוטרים אצים לאמור חזור למקומך הראשון. מי יוכל לשער גודל הצער והבכי שנעשה לו ולהם אז, באמרם שזה כמה שנים שחיכו לו, וביותר אלו שבעה חדשים האחרונים, שיום לשנה היה לו ולהם אז. ועתה הוכרח לחזור לגירותו ולסכנתו על הימים. ומי יודע אולי עוד הפעם ישאר בידו ממון אחרים באיזה ענין, ויצטרך לחזור עוד.

כן הדבר אחי. הנה עיקר ירידת האדם מהעולם העליון לפה, הוא אך להשתכר מעט תורה ומצות, כדי להאיר אח"כ באור הנצח בעולם העליון. והוא צריך להתנהג בזה כמו גר בארץ אחרת, שבא שם רק על עסקי סחורה, שאינו חושב רק בעניני סחורתו, איזה לקנותה ואיזה שלא לקנותה, אבל לא על שאר הענינים, אחרי שאין דעתו להשתקע שם. אך מסיבת היצר, ועוד כמה עניינים, שוכח האדם בנערותו על מה בא לפה, ויחשוב כי תושב הוא ולא גר. אך בבא ימי הזקנה, מתחיל להרגיש בגירותו, ומתחיל לקבץ את סחורותיו לתיתבו, [והם התורה ומעשים טובים שעשאם בימי חייו]. וככלות ימיו, מתחיל לנסוע לביתו. והנה ידוע מהזוהר הקדוש ששבעה דינים עוברין על האדם, עד שיבוא למקום מנוחתו. ומי יוכל לשער גודל כח של כל דין ודין, דהלא ידוע מאמר הגמרא על הפסוק "עוברי בעמק הבכא מעין ישיתהו" שמורידין דמעות כמעין של שיתין קודם שהולכין לגיהנם. והוא אחד משבעה דינים, ומסתמא צער חיבוט הקבר וכן שאר הדינים, ג"כ לא נקלים המה. ובודאי בכל דין ודין כלו עיניו לייחל מתי יגמר הדין ויצא ממות לחי נצח בגן עדן ולהתראות שם עם מעט מצותיו שהם הם עיקר תולדות שלו, כמאמרם עיקר תולדותיהן של צדיקים מעשים טובים ושמח בהם יותר ממה שהאדם שמח עם בניו בעוה"ז. וככלות כל הדינים וכל העניינים, אך שנמצאו בידו עון עשק וגזל, לא יניחוהו הכרובים שומרי הפתח להכנס לגן עדן אל מקומו בשום אופן, רק יניחוהו מרחוק לראות את מקומו, אם יש לו זכות גדולה, אבל לא יניחוהו להכנס לפנים ולהשתקע שם. והוא בוכה במר נפשו על זה שמוכרח לירד עוד בגולה בעולם השפל, ולחזור ולהבראות, ולמות, ולסבול עוד הפעם חיבוט הקבר ושאר דינים. ומי יודע אם יזכה, אולי יקלכל עוד יותר ויותר ח"ו].

ודע עוד, שאדם הגונב והחומס לחבירו, לא די שממון העול ילקח לבסוף מידו, אלא כל חלקי הצער שציער אז בזה לחבירו, יתן לו ג"כ במידה ומשקל ממש.

ובזה ביארתי הפסוק בקהלת "ושבתי אני ואראה את כל העשוקים הנעשים תחת השמש והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם, ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם" ועייין בפרש"י. והנה כפל לשון של שתי פעמים, ואין לו מנחם, וגם תיבת ומיד עושקיהם כח, אין לה ביאור. אך כזה יבואר בפשיטות. דהנה אנו, שעניי בשר לנו, אם נראה איש עני שלווה מאחד עשרים רובל כסף ויסע מביתו לנוד באשר ימצא, להשתכר מעט להחיות את נפשו, ובהיותו בדרך מצאו לסטים אחד, ויתחנן לו העני כי ירף ממנו, והרוצח לא שמע לדבריו, ויכהו מכות נמרצות, ויגזלוהו עד פרוטה האחרונה, והעני הזה בכה במר נפשו עד מאד, ואין לו מנחם, עד שנחלש ונתעלף בדרך, וימצאוהו אנשים מושכב בשדה, וברוב עמל ויגיעה השיבו את רוחו, ויספר להם את כל הקורות אותו, ויתמהו איש אל רעהו לאמר, מה סיבב אלקים לאיש כזה, שהוא איש עני, ובמה יבוא עתה לביתו לפרנס הטף שלו.

אבל כל זה הוא רק לעיני בשר, שאין אנו יודעין מה עשה עד עתה. אבל באמת מי חשוד קב"ה דעביד דינא בלא דינא. ומסתמא הוא עשה ג"כ כעין זה, בגלגול זה או בגלגול ראשון לאיש אחר, בהפסד המעות ובסיבוב הצער, עד שלא היה לאיש ההוא ג"כ מנחם מרוב הדאגה. ולכן פרע לו הקב"ה עתה מידה במידה.

וזוהי כוונת הכתוב "ושבתי אני ואראה את כל העשוקים הנעשים תחת השמש", היינו שנעשו עשוקים פה בעולם הזה, והם בוכים במר נפשם על זה ואין להם מנחם. והתבוננתי ברוח הקודש וראיתי, אשר מעושקיהם לבסוף ינטל מהם זה הממון, וג"כ בצער כל כך עד שאין להם מנחם. וזהו שאמר "ושבתי אני ואראה את כל העשוקים וגו' ואין להם מנחם". והראה לו הקב"ה, שמיד עושקיהם ינטל לבסוף גם כן הכח, והבכיה תהיה רבה כל כך עד שלא יהיה להם גם כן מנחם מרוב הדאגה.

פרק ה'

יבואר בו שתי סיבות גלויות, המביאות את האדם לידי גזל וחמס

והנה כל זה אמרנו והזהרנו למי שעדיין אינו רגיל בזה החטא, ונקל לו להרפא ברפואות קלות. אבל מי שהורגל חס ושלום בזה החטא של איסור גזל רחמנא ליצלן, וקשה לו לפרוש ממנו, תקנתו שידרוש בנפשו מאין בא למחלה קשה זו. והנה לעון גזל שהופקר בפני איזה אנשים, יש כמה סיבות, אך נבאר שנים שהן גלויות לעיני הכל.

א'. ריבוי ההוצאות ומותרי המלבושים שנעשו קבע בעוונותינו הרבים. ודין גרמא לנו בזמנינו כל הצרות וכל התלאות, מבפנים ומבחוץ. ובתחלה כשמרגיל אדם את עצמו בזה, אינו מתבונן על אחריתו. והיצה"ר מתנהג עם האדם בזה כציד המשליך מזון במצודה לעיני כל בעל כנף, אשר מרוב רצונה אחר האכילה, וממיעוט דעתה, אינה מבטת כלל במצודה הפרוסה, וכשנכנסת שם שוב ניצודה ועומדת ומוכנת לשחיטה.

כן הוא בעיני זה, שבתחלה כשהקב"ה מזמין לאדם מעות בחסדו, כדי שיוכל להחיות את נפשו בזה, וגם לפרוע מזה חובות הבורא כצדקה וגמ"ח והחזקת התורה, וכדומה לזה. היצה"ר מסייתו, שעתה נאות לו להתנהג בעניני הוצאות הבית והמלבושים במעלה הגבוה מערכו [הפחות כהמכובד, והמכובד כאחד מעשירי העם]. כדי שיתראה לחשוב ומכובד לעיני חביריו, והאדם הולך אחר עצתו, מרגיל את עצמו בזה, עד שבהמשך הזמן הוא נעשה מוכרח לזה להתנהג כדרך הגבוהים, ואח"כ אם תזדמן לו שנה או שנתים שאינו משתכר לפי ערך ההוצאה אשר הרגיל את עצמו בזה, מצא לו היצר מקום להטעות אותו ולפתותו לגזול ולחמוס, ולהיות לוה רשע ולא ישלם, כדי להתנהג באופן הראשון שלא יתבזה לעיני חביריו שבעיר, וברבות הזמן נעשה גזלן וחמסן שאינו חושש כלל לחיי נפש חבירו.

גם פעמים רבות הוא מביא את עצמו לידי סכנה עי"ז, שנחלה מרוב הדאגה ע"י הקלון והכלימה שיש לו מכל עבריו מסביב, כי תחת מעט הכבוד אשר הנחילו היצה"ר מתחלה ע"י הנהגתו, ינחילוהו עתה משנה כפלים קלון, אשר הכל מבזים אותו עבור דמיהם. וזהו עונשו בעוה"ז, מלבד עונשו השמור לו לעוה"ב עבור עון הגזל.

אבל כבר אחז"ל איזהו חכם הרואה את הנולד, דהיינו, שצריך האדם אפילו בעת שהוא תקיף במצבו, להתבונן תמיד בתהפוכות הזמן המצוי מאוד בעוונותינו הרבים, ושלא להתנהג בעניני הוצאות ביתו רק בדרך אמצעי, לפי מה שהוא אדם ולפי המקום, ואף אם חננו ה' שהוא עשיר גדול, לא ילבש בגדי רקמה חשובים מאוד, כי נפש הוא חובל, שמביא לאדם לידי גאווה, גם מגרי ביה יצה"ר בנפשו, גם גורם שאחרים שאין ידם משגת, יראו ממנו וירצו לעשות כמעשהו, וסוף שלווים ואינם משלמים, או גוזלים וחומסים.

ומתוך אלו המותרות, רבו בזמנינו הוצאות הנשואין במלבושיהן, עד שרבות בנות באות לידי בזיון בהגיען לפרק נישואיהן, אב ואם בוכים ומבכים, ואין להם מושיע. וכנהה רעות רבות וצרות שעוברים על ראש העניים. ומי גורם לכל זה אם לא ריבוי הוצאות ומותרי המלבושים שנעשו קבע בעוונותינו הרבים, שגורמים בזה רעה לעצמם בזה ובבא, וגם לכל העולם כולו.

והסיבה השניה שמביאה לגזל, היא חסרון ידיעה. שנדמה בעיניו שאיסור גניבה לא יקרא עד שגונב מכיסו של חבירו, או חוטף דבר מיד חבירו, שזהו גזל. אבל באמת לא כן הוא, כי כאשר האדם לוקח דבר מה משל חבירו באיזה ענין בסתר, הוא הכל בכלל גניבה. וכן אם משתמש בפקדונו או עבוטו, או ששואל כלי שלא מדעת חבירו, או שמעכב מלפרוע לו את דמי שכירותו, או שהוא נוטל ממנו בפירעון יותר ממה שהלוהו, בין שהוא נוטל ממנו ממון או שאר טובה ששוה פרוטה. כללו של דבר, כל שנשאר בידו ממון חבירו בעול, אפילו רק שוה פרוטה, הוא בכלל איסור גזל. (עי' ב"מ ס"א הצד השוה שבהן שכן גזלו וכו' ע"ש ובדף קי"א ע"א רבא אמר זהו עושק זהו גזל ע"ש). מלבד איסור עושק שכר שכיר, וריבית, שימצאו לפעמים ג"כ בזה.

[הג"ה. ואגב אעתיק כאן עצה אחת הנוגעת לענין איסור גזל ועושק שכר שכיר. והיא: שכל אדם שמבקש לאדם אחר שיעשה לו איזה פעולה בשכר, יקצוב עמו המקח בתחלה, דאי לאו הכי עלול מאוד להיות גזלן ועושק שכר שכיר, אם לא ירצה להיות ותרן גדול בממונו כדי לצאת מן הספק. דהלא על פי רוב יצטרך האדם למאות פעולות בכל שנה, ומצוי מאוד שאחר הפעולה יש ויכוח בין האומן ובעל הבית בענין תשלום השכר, ולכשיפרדו, כל אחד חושב בנפשו שהוא נגזל מן השני, אך שאינו רוצה לריב עמו, אבל אינו מוחל לו בלב שלם, ולפעמים יש ג"כ מריבה ביניהם. ומדינא הוא כמנהג המדינה, לפי המקום והזמן. ואם יפחות לו אפילו פרוטה אחת מזה, יקרא עבור זה מן התורה בשם גזלן ועושק שכר שכיר, ומי יוכל לידע את מנהג המדינה בכל פעולה לפי ענינה. ובעל כרחו אם ירצה לצאת ידי חובתו בלי פקפוק יהיה מוכרח תמיד ליתן לבעל המלאכה כפי מה שהוא רוצה, וזה ג"כ קשה מאוד. על כן הרוצה לצאת ידי שמיים, יקצוב עמו בתחלה, ויצא מידי כל ספק. וגם הבעל מלאכה יוזיל לו עי"ז, כי אז הברירה בידו ליתן לאחר. ובפרט מי שהוא תלמיד חכם בודאי יעשה כן, דאי לאו הכי מלבד חשש גזל ועושק שכר שכיר, מצוי מאוד חילול השם עי"ז, שאינו נותן לאומן כפי רצונו, שהאומן יאמר שהתלמיד חכם גזל אותו].

^{ואתחנן נחמו}

והאונאה במקח וממכר, אף דמדעתו נותנו לו, יש בה עוד איסור מפורש, שעובר על "לא תנונו איש" וגו'. ובעוונותינו נשתכחה תורת אונאה מכמה אנשים, ובשם חריצות והשתדלות יקראו לה. וזה כלל באונאה: שלא הותר לשבח מקחו במה שאינו, או לומר שקנה אותה בכך וכך, או שכבר נתנו לו כך וכך, מה שאינו אמת. ואין צריך לומר שאסור לפרסם את המקח או לערב רע בטוב, כדי שיהא נראה הטוב לעין ותחתיה תעמוד הבהרת. ואין צריך לומר אם עושה עול במזה ומשקל ומשורה, שהוא קרוי עול שנאוי ומשווקץ ומתועב, וקשה עונשן של מידות יותר מעונשן של עריות וכמו שאחז"ל. ובכל רגע שאדם משהה בביתו מזה או משקל חסר או יתר, עובר על איסור גמור, כמו שאחז"ל (ב"ב דף פ"ט ע"ב) אסור להשהות מדה חסירה או יתירה וכו'. ואף בעת שהוא ישן ג"כ מתרבה האיסור, מה שלא ימצא כן בשאר איסורי התורה. ובודאי שהיא לא תצלח, ואחריתו יהיה נבל ורע בעוה"ז, מלבד עונשו השמור לו לעוה"ב. וידוע שתחילת דינו של אדם לעתיד לבא ששואלים לו נשאת ונתת באמונה.

והן אמת כי יצר המוון יעור פקחים, ומורה התירא לנפשיה. אבל על כגון זה אמרו, אדם ניכר בכיסו, שיגביר שכלו ויכבוש את יצרו, ויתרצה ברצון גמור אפילו אם היה אפשר שיחיה חיי עוני עי"ז, כדי שלא להיות רשע לפני המקום, ומה גם כי לפי האמת הברורה דורשי ד' לא יחסרו כל טוב, וההולך בתום ילך בטח.

וזה כלל גדול בכל מילי שנפשו של אדם מחמדתן, ובפרט בממון שהיצה"ר מראה לזה מ"ט פנים טהור, מי האיש הירא את ד', יקיים "ואל בינתך אל תשען", וילך אצל חכם וילמדנו איזהו דרך ישרה, ולא יסור מן הדבר אשר יגידו לו ימין ושמאל.

והנה אם יתנהג כאשר אמרנו, להסיר את שתי הסיבות העצומות הנ"ל, דהיינו תשוקת ההנהגה הגבוה אשר היא רק קנאת איש מרעהו, וגם יראה לידע פרטי הדינין שבין אדם לחבירו אשר הם שייכים לעסקו, ממילא יסור ממנו המסובב היינו עון הגזל ר"ל.

ובאמת צריך האדם ללמוד את עצמו מידות מאבותינו ע"ה, וכמו שכתוב בשיר השירים "אם לא תדעי לך היפה בנשים, צאי לך בעקבי הצאן" וגו', וכמו שפירש"י שם. והנה מצינו ביעקב אבינו ע"ה, אף שהיה בן יצחק שהיה עשיר גדול יותר מאבימלך כמו שכתוב בתורה, אף על פי כן לא שאל מאת הקב"ה כי אם לחם לאכול ובגד ללבוש, כמו שכתוב בתורה "אם יהיה אלקים עמדי וגו' ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש". ולכאורה תיבות לאכול וללבוש יתר הוא, אבל באמת נִיחא, דידוע דמדרך העשירים להתנהג בעניני סעודתן בדרך גבוה, כי יותר מתפזר ממה שהוא אוכל. וכהאי גוונא בעניני מלבוש, להיות לו בגדים שהוא לובש על בשרו, וגם בגדים להתראות בו בין הסוחרים, מינים ממינים שונים, וכיוצא בזה הרבה. אבל יעקב אבינו אף שגדל בבית יצחק אבינו שהיה עשיר גדול עד מאד, לא בקש מאת ד' יתברך כי אם ההכרחיות, לחם לאכול ובגד ללבוש ולא יותר.

ובפרט בזמנינו, בודאי אין לו לאדם להיות אין להתעשר, כי העשירות דומה לאיש עשיר מחורי הארץ שהיה מורגל במיני תענוגים שונים בכל יום, וגם היו מזמרין לפניו במיני כלי זמר בוקר וערב, ומחמת רוב גאותו מרד במלכות ונגזר דינו שיציבוהו על מגדל גבוה מאתים קומתו, בראש גגו, ושם יגישו לפניו בוקר וערב כל התענוגים שהיו לו מלפנים וגם כל מיני כלי זמר כמו מלפנים, ככה יתנהגו אותו שנה שלמה. האם יערבו לו כל המעדנים שבעולם ומתיקת כלי השיר, אחרי שבכל רגע הוא מסוכן ליפול מראש הגג ולהתפרק איברים איברים. ונוח לו שיורידוהו לארץ, ושיותן לו לחם ומים. כן ממש עניני העשירות בזמננו, שמצוי בעו"ה תהפוכות הזמן בכל עידן, והוא נופל אח"כ מאיגרא רמה לבירא עמיקתא, ויותר ממה שהוא שמח עתה על הווייתו, יתאבל אח"כ על העדרו. כי על כן הלא טוב לו לאדם שיתבונן כל זה בתחלתו, ולא יהיה אין להתעשר אף בדרך היתר, וכל שכן שלא לילך בדרך חריצות ורמאות כדי להרבות הונו, כי בודאי יהיה הסוף כן, וכנ"ל. וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים.

תנא דבי אליהו

פרק כ"ב

אמר להם רבי אליעזר לתלמידיו בני יכולים אתם לעמוד בתוכחות, אמרו לו יהי רצון שתודיענו, מיד פתח ר"א ואמר כתיב (ישעיה נח) "קרא בגרון אל תחשון כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם", זהו שנאמר ברוה"ק ע"י ישעיה הנביא "לכו נא ונוכחה יאמר ד' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, אם יאדימו כתולע כצמר יהיו", (שם א) כנגד מי אמר ישעיה מקרא זה, לא אמרו אלא כנגד בעלי תשובה, שהקב"ה ידיו פרושות לקבל שבים ואומר מתי יעשו תשובה ואקבל אותם בתשובה שלמה לפני, שנאמר (יחזקאל א) "וידי אדם מתחת כנפיהם" - מלמד שהקב"ה יושב על כסא כבודו וידיו פרושות מתחת כנפי החיות ואומר מתי יעשו ישראל תשובה.

ובכל יום ויום מדת הדין מתגברת ועומדת לפני הקב"ה ואומרת לפניו, רבוננו של עולם כתבת בתורתך (ויקרא יט) "ולא תשבעו בשמי לשקר" וגו', וישראל משכימים לשוקים ונשבעים לשקר וחומדין את נכסי חבריהם ואת נשי חבריהם ומספרים לשון הרע על רעיהן, שמא יש לפניך משוא פנים, אבל הקב"ה מדבר טוב על ישראל ואומר אל מדת הדין ישראל משכימים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומביאין את התינוקות לבית רבן ומוהלים את בניהם את בשר ערלתן. ולא עוד אלא שבראתי להם את התשובה שהיא שקולה כנגד כל הקרבנות שבתורה, והאין אתה אומר שיש לפני משוא פנים. דבר אחר גדולה תשובה יותר מן התפלה, שכל התפלות שהיה מתפלל משה רבינו לא נתקבל ממנו להכניסו לארץ ישראל, אבל רחב הזונה נתקבלה בתשובה, ראב"י אומר למה נקרא שמה רחב משום שהיא נעשית רחבה בזכויות וזכתה שיצאו ממנה (שבעה מלכים) ושמונה נביאים. דבר אחר גדולה תשובה יותר מן הצדקה, שהצדקה יש בה חסרון ממונו, אבל התשובה אין בה חסרון ממונו, ואין הקב"ה מבקש מישראל אלא תשובה ודברים שנאמר (הושע יד) "קחו עמכם דברים ושובו אל ד' ". דבר אחר גדולה תשובה שהיא מרפאת את ישראל מעונותיהם, שנאמר (שם) "ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו". רבי נהוראי אומר מפני מה נתנה קורת רוח בעשרת הימים מראש השנה ועד יום הכפורים, כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ונמצא שלם בכולן, לפיכך נתן הקב"ה לישראל עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, וכנגד עשרת הדברות שקבלו ישראל בסיני, שאם יעשו תשובה שלימה בעשרת הימים מראש השנה עד יוה"כ שיקבלם בתשובה שלימה לפניו, לכך נאמר "לכו נא ונוכחה יאמר ה' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו", דבר אחר "קרא בגרון אל תחשון כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם", רבי שמעון בן חלפתא אומר יש בו בלשון הזה לשבח ויש בו לגנאי, יש בו לשבח שהצדיקים מרגנים בגרונם, שנאמר (תהלים קמט) "רוממות א'ל בגרונם", ויש בו לגנאי שרשעים מכעיסים בגרונם, שנאמר (שם ה) "קבר פתוח גרונם לשונם יחליקון", לצדיקים השמיעם בגרונוך, ולרשעים כשופר הרם קולך, לכך נאמר "קרא בגרון אל תחשון כשופר הרם קולך".

רבי יהושע בן קרחה אומר לא נברא שופר אלא לטובה לישראל, שבשופר נתנה התורה לישראל, שנאמר (שמות יט) "ויהי קול השופר הולך וחזק מאד" וגו', ובשופר נפלה חומת יריחו, שנאמר (יהושע ו) "ויהי כשמוע העם את קול השופר ויריעו העם תרועה גדולה ותפול החומה תחתיה" וגו', ובשופר עתיד הקב"ה לתקוע בעת שיתגלה בן דוד צדקנו, שנאמר (זכריה ט) "וד' אלקים בשופר יתקע", ובשופר עתיד הקב"ה לתקוע בשעה שמכנס גליות ישראל למקומן, שנאמר (ישעיה כז) "והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים, והשתחוו לד' בהר הקדש בירושלים", לכך נאמר "קרא בגרון אל תחשון כשופר הרם קולך".

ומהו "והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם", והגד לעמי פשעם - אלו תלמידי חכמים, ולבית יעקב חטאתם - אלו עמי הארץ, אמר להם הקב"ה לא בראתי אתכם אלא בשביל שתלמדו עם בני תורה, ואורחות חיים תודיעו אתם להם, למה יש לכם עמוקות רעות בלבבכם, ואם ראית דור שהתלמידי חכמים שבו יש להם מריבה זו עם זה, הרי

אלו יש להם עמוקות בלבבם, ואם לכם ללמוד תורה ואינן מקיימים את התורה אין דינם אלא לגיהנם, לכך נאמר והגד לעמי פשעם אלו ת"ח ולבית יעקב חטאתם אלו עמי הארץ.

מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא שהיה יושב בראש כ"ד אלפים תלמידים, פעם אחת יצא לשוק של זונות וראה שם זונה אחת ואהב אותה, והיה משלח שליח בינו לביתה עד עת הערב, לעת הערב עלתה על הגג וראתה אותו התלמיד כשהוא יושב בראש התלמידים כמו שר הצבא, והיה גבריאֵל עומד על ימינו, מיד אמרה בלבה אוי לה לאותה אשה שכל מיני הפורעניות של גיהנם צואת לה, וכי אדם גדול כזה שהוא דומה למלאך תעננו אשה זאת, וכשמתה ובטלה מן העולם הזה הנה יורשת גיהנם, אבל אם לא תקבלנה אותו הרי היא מצלת אותו ואת עצמה מדינה של גיהנם. וכיון שבא אצלה אמרה לו בני מפני מה אתה מאבד חיי עולם הבא בשביל הנאת שעה אחת בעוה"ז, ולא נתקררה דעתו עד שאמרה לו בני אותו מקום שאתה אוהב היא מלוכלכת ומטונפת מכל האברים ואין כל בריה יכולה להריח ריחה, ולא נתקררה עדיין דעתו עד שתפסה אותו בחוטמו והניחו על אותו הקבר, ומיד שהריח ריח אותו המקום נמאסת בפניו ולא נשא אשה מעולם, יצתה בת קול ואמרה אשה פלונית ואיש פלוני הם מזומנים לחיי עוה"ב.

דבר אחר "הגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם" - אמר לו הקב"ה לישעיה לך אמור להם לישראל אין לכם מזדה טובה יותר מן התשובה שהיא מרפאת את ישראל מכל עונותיהם, שנאמר (הושע יד) "ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו", וכתוב בתריה "אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון, ילכו יונקתיו ויהיה כזית הודו וריח לו כלבנון, ישובו יושבי בצלוי יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיין לבנון".

פרק כ"ג

אמרו לו תלמידיו לר"א רבינו אמור לנו האיך נעשה תשובה ונחיה, מיד פתח ר"א ואמר כתיב (תהלים כ) "יענך ד' ביום צרה", וזהו שנאמר ברוח הקודש ע"י שלמה מלך ישראל (שיר השירים ה) "דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו", כנגד מי אמר שלמה המקרא הזה, לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל שאומרים לפני הקב"ה רבונו של עולם אלמלא רחמיך וחסדיך הרבים שאתה מרחם עלינו, וידיך פרושות תחת כנפי החיות, ואתה מקבל אותנו בתשובה שלמה, אין לנו כח לעמוד לפני מדת הדין, שהיא מתגברת ועומדת לפני הקב"ה ואומרת לפניו רבונו של עולם כתבת בתורתך (דברים י) "האל' הגדול הגבור והנורא" וגו', הגדול - שגדלת על כל מעשה בראשית, הגבור - שאתה מתגבר להפרע מעוברי רצונך, והנורא - שהכל יראים מן דינך שהוא אמת ואין אתה נושא פנים, א"כ לא יהיה חלול השם בדבר הזה. וא"ל הקב"ה למדת הדין אל תהרהר אחרי ואחר כנסת ישראל, שכל מעשה בראשית לא נבראו אלא בזכות ישראל, שנאמר (ירמיה לג) "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי", ואין ברית אלא המילה שישאר עוסקין בה, שנאמר (בראשית יז) "המול ימול ליד ביתך ומקנת כספך והיתה בריתי בשרכם לברית עולם". ואמרה מדת הדין לפני הקב"ה רבונו של עולם המקרא הראשון שבתורה הרי היא אמורה, ואומר לה הקב"ה למדת הדין אף כל התורה כולה לא נתנה אלא לישראל, שנאמר (ישעיה כח) "את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים", למי יורה דעה ולמי יבין שמועה לגמולי מחלב ולעתיקי משדים, ויש להם זכות גדול, ומקפת אותם כחוללים, א"כ האיך אתה אומר אני נושא להם פנים לישראל, ועוד והלא כבר נשאו לי פנים ג"כ הם ואבותיהם במה שבטלו כל עבודת אלילים שבעולם וקדשו את שמי בעולם. דבר אחר האיך אתה אומר למה אני נושא להם פנים לישראל, והלא כבר נשאו לי פנים ג"כ הם בהר סיני במה שקבלו את תורתי בלבב שלם, ולא באו עלי בערמה כמו העכו"ם כ"א באמת ובלב תמים. דבר אחר היאך אתה אומר למה אני נושא להם פנים לישראל, והלא כבר נשאו לי פנים הם ג"כ כי בשעה שיצאו ישראל ממצרים טענו את המצות, ועוד שהם מלמדין את התורה ועומדין אגודות אגודות ועוסקין בתורה, ונותנין שכר למלמדים שילמדו בניהם את התורה, א"כ האיך אתה אומר שיש לפני חלול השם בדבר הזה, ואמרת לפני רבונו של עולם כתיב בתורה (דברים י) "אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד", אלא כמו שנאמר (דברים לב) "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט א'ל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא".

וזו היא השאלה ששאל הקיסר את רבי יהושע בן קרחה, ואמר לו, כתיב באלקיכם "אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד", והיכן הוא המשפט של אלקיכם, אם כן למה חרשים אלמים סומים וחגרים יוצאין ממעי אמן. וא"ל ר"י אל הקיסר, משום שכבר גלויין לפני הקב"ה מעשיו של אדם קודם שעלה במחשבה להבראות אם טובים הן ואם רעים הן, שנאמר (דניאל ב) "הוא גלא עמיקתא ומסתרתא, ידע מה בחשוכא, ונהורא עמיה שרא", ואמר לו הקיסר לר' יהושע וכי אין תשובה לפניו, יעשה תשובה ויפתח עיניו, א"ל ר"י אל הקיסר אם רצונך שאודיעך דבר זה תן לי אלף דינרין ושני עדים נאמנים מאצרך, מיד נתן הקיסר לר"י אלף דינרין ושני עדים נאמנים מאצלו, מיד הלך לו ר"י אצל סומא אחד שהיה סומא ממעי אמו, וא"ל ר"י לאותו סומא הקיסר גזר עלי להרוג אותי ויש לי אלף דינרין ואיני יודע מה אעשה בהם, לכן אלף דינרין הללו יהיו אצרך אם יהרוג הקיסר אותי שלך הן ואם לא יהרוג הקיסר אותי תחזיר לי אותו אלף דינרין, ואמר ליה הסומא לר"י הן לו יהיה כדברך שלא יהרגוך ואחזיר לך אלף דינרין הללו, המתין לו ר"י שלשה חדשים ואח"כ בא אצל אותו הסומא עם אותן עדים נאמנים וא"ל הקיסר היה מבטל הגזירה ממני שלא יהרגוני לכן תחזיר ותתן לי אותן האלף דינרין שאני הפקדתי אצרך, אמר לו הסומא לר"י איני יודע מה טיבן של האלף דינרין הללו שאמרת שהפקדת אצלי, כי לא היו הדברים מעולם כי מימין לא הפקדת אצלי כלום, מיד הביא ר"י לאותו הסומא לפני הקיסר והעמיד לאותן העדים נאמנים והעידו בפניו, מיד הכחיש הסומא גם את העדים ואמר להד"ם. מיד א"ל ר"י לאותו סומא אוי לו לאותו איש שאין אתה נהנה כלום מאותן אלף דינרין, כי אני ראיתי את אשתך שהיא משחקת עם אדם אחד ואמרה לו עכשיו יהרוג הקיסר את בעלי הסומא ואני ואתה נאכל את הדינרין הללו, מיד הביא הסומא את הדינרין הללו והניחן לפני הקיסר, מיד אמר לו ר"י לאותו סומא ריקה אלמלא לא העדתי בך כבד היית גונב את ממוני, וא"ל ר"י להקיסר נאמן הוא אלקינו שעשה אותו סומא ממעי אמו, ואין להרהר אחר אלקינו כלום, ואמת הוא הכתוב בו "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא" מיד הודה הקיסר לר"י. באותה שעה העטיר הקיסר את ר"י בכל מרגליות טובות, ואמר לו אשרי אלקיכם ואשרי עמו ואשרי למי שזוכה להתעפר תחת כפות רגליכם, לכך נאמר "דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו", ונאמר "יענך ד' ביום צרה". דבר אחר "יענך ד' ביום צרה" כי היה דוד יודע שעתיד בית המקדש להיות חרב והקרבנות יהיו בטלין בעונותיהן של ישראל, והיה דוד מצטער על ישראל במה יהיה כפרה לעונותיהן, ואמר הקב"ה לדוד בשעה שהצרות באות על ישראל בעונותיהן יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויתודו על עונותיהם לפני ויאמרו לפני סדר סליחה ואני אענה אותם. ובמה גילה אותן הקב"ה זאת, אמר ר' יוחנן הקב"ה גילה זאת בפסוק (שמות לד) "ויעבור ד' על פניו ויקרא" וגו', מלמד שירד הקב"ה מן ערפל שלו כשליח ציבור שמתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה וגילה לו למשה סדר סליחה, א"ל הקב"ה למשה אם יהיה ת"ח בדור שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתן אל יזוח דעתו עליו מלהתפלל על ישראל, אלא יסתכל בי שלא היה שום שותף עמי במעשה בראשית, וירדתי וגליתי סדר סליחה למשה, וכן ממני ילמדו כל באי עולם וכל מי שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתן, וכשהוא מוציא אותן אני נתן להם שכר טוב, ובשעה שישראל מתקבצין לפני ועומדין לפני באגודה אחת ואומרים לפני סדר סליחה אני אענה אותם, שנאמר (תהלים כ) "ד' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו".

פרק כ"ד

אמר להם ר"א לתלמידיו בני אל תבטחו לא בעושר ולא בגבורה ולא בחכמה, שנאמר (ירמיה ט) "כה אמר ד' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ד' ". זהו שנאמר ברוח הקודש ע"י שלמה בן דוד (קהלת ג) "כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם", כנגד מי אמר שלמה המקרא הזה, לא אמרו אלא כנגד בשר ודם שהוא בתחלתו רמה וסופו תולעה, ואין אדם מעולה מן הבהמה כלום, ולא עוד אלא כל הנוגע בנבלת בהמה אינו טמא אלא טומאת ערב, אבל הנוגע בנבלת אדם הוא טמא טומאת ז'. דבר אחר בהמה שמתה אינה מטמאה באהל, אבל אדם שמת הוא מטמא באהל. דבר אחר הנוגע בנבלת בהמה הוא לבדו טמא ואינו מטמא את אחרים, אבל הנוגע בנבלת אדם הוא טמא ומטמא ג"כ לאחרים, ונאמר (שם ט) "כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת", טוב תנינו בן יומו שהוא חי שאימתו מושלכת על כל הבריות, מן עוג מלך הבשן ששימש לאברהם לעבד ופרסות רגליו היו ארבעים מיל כיון שמת ירדו שקצים ורמשים על גביו. ועוד שלמה המלך שנאמר בו (מלכים א ה) "ויחכם מכל האדם", ואם היה חכם מכל האדם למה אומר (קהלת ג) "ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל", והלא האדם כשהוא אוכל הוא מברך להקב"ה וכשהוא שותה הוא מברך וכשהוא הולך לישן הוא מברך וכשהוא מתעורר משנתו הוא מברך, א"כ האיך נחשב לבהמה שאינה מבחנת כלום, אלא אין הכתוב מדבר אלא על שעת המיתה, כיון שמגיע קיצו של אדם למות כשם שנמלכין על הבהמה לשחיטה כך נמלכין על האדם למות, לכך נאמר "ומותר האדם מן הבהמה אין" וגו', ולא עוד אלא בהמה שמתה יש לה מנוחה, אבל בני אדם שעוברין על מצותיו של הקב"ה ומכעיסין אותו במעשיהן שאינם הגוינין ומתו בלא תשובה מעמידין אותן לדין ומאירין להם כל מעשיהם בפניהם ודינין אותם על כל מעשיהם, ובשביל כך היה בוכה ר' יוחנן בשעת פטירתו ואמרו לו תלמידיו רבינו נר ישראל אם אתה בוכה אנחנו מה תהא עלינו, ואמר להם ר' יוחנן לתלמידיו בני האיך לא אבכה שמעמידין אותי לדין ומאירין לי את כל מעשי בפני ודינין אותי עליהם, ולא עוד אלא שאומרים לי מפני מה מתו בניך בחיך ולא זכית לתיקונו של עולם, ולא די לבן אדם בעולם שמתין בניו בחייו אלא שדינין אותו עליהם, וכן אמר דוד בספר תהלים (עא ט) "אל תשליכני לעת זקנה ככלות כחי אל תעזבני" - אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אל תרפה את ידי לעת זקנתי מן התורה ומן המצות, זהו אל תשליכני לעת זקנה, ככלות כחי אל תעזבי - אל תקהה את שיני בבני, מכאן אתה למד שכל מי שמתין לו בניו בחייו שיניו קהות ועיניו קהות וכחו כהה, לכך נאמר ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל.

דבר אחר כה אמר ד' "אל יתהלל חכם בחכמתו" וגו' אפי' חכם במשה רבינו אינו ניצל מן המיתה, אמרו חכמים עליו על משה רבינו שבשעה שאמר לו הקב"ה למשה (דברים לב) "עלה אל הר העברים הזה הר נבו אשר בארץ מואב אשר על פני ירחו, וראה את ארץ כנען אשר אני נותן לבני ישראל לאחזה, ומוות בהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמך כאשר מת אהרן אחיך" וגו', אמר משה לפני הקב"ה רבנו של עולם כתבת בתורתך (שם כד) "ביומו תתן שכרו" ואני פועל נאמן הייתי לפניך ארבעים שנה, עכשיו תן לי שכרי, וא"ל הקב"ה למשה אתה רוצה ליטול את שכרך בעולם הזה, לא כן כמו שאתה רוצה, אלא כשם שאני עתיד לשלם שכר טוב לאברהם ליצחק וליעקב משום שעשו רצוני, כך אני אתן לך שכרך לעתיד לבוא, אבל יתהלל הקב"ה שכל החכמה היא שלו, הוא ברא כל מעשי בראשית ולא היתה יגיעה לפניו שנאמר (ישעיה נו) "הלא ידעת אם לא שמעת אלקי עולם ד' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע" וגו'. ואל יתהלל הגבור בגבורתו - אפילו כשמשון בן מנוח, שמביית מושבו ועד כתפיו היה לו שישים אמה, וכיון שמת בטלה גבורתו והלך לו מן העולם, אבל יתהלל הקב"ה ית"ש שכל הגבורה היא שלו, שנאמר (דברי הימים א כט) "לך ד' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ, לך ד' הממלכה והמתנשא לכל לראש, והעושר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל, ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק לכל". אל יתהלל עשיר בעשרו אפי' כאחאב בן עמרי מלך ישראל, אמרו עליו על אחאב מלך ישראל שהיו לו שבעים בנים, ובנה לכל אחד ואחד פלטין של שן, וכיון שמת בטל מלכותו ובטל עשירו, אבל יתהלל הקב"ה ית"ש שכל העושר שלו הוא, שנאמר (חגי ב) "לי הכסף ולי הזהב נאם ד' צבאות", ובמה יתהלל האדם בעוה"ז - בכתרה של תורה, שהיא נותנת לאדם עושר וכבוד בעוה"ז, והיא נותנת לאדם חיים ארוכים בעוה"ז ובעוה"ב, שנאמר (משלי ג) "אורך ימים בימינה, בשמאלה עושר וכבוד", ובזכות התורה זוכה האדם שנותנין בו כח שלא יתבטל לעולם, שנאמר (ישעיה מ לא) "וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו".

פרק כ"ה

אמר להם ר' אליעזר לתלמידיו, בני יודעים אתם בשבחו של אברהם, אמרו לו יהי רצון שתודיענו, מיד פתח ואמר "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם" (מיכה ז' כ'), זהו שנאמר ברוה"ק על ידי דוד מלך ישראל "והיה כעץ שתול על פלגי מים" (תהלים א' ג'), כנגד מי אמר דוד מקרא זה, לא אמרו אלא כנגד אברהם אבינו, שכל הדורות שנבראו קודם שנולד אברהם לא היו יודעין שמו של הקב"ה, ואשור היה יודע ולא מיחה בבני דור הפלגה, ומניין שהיה יודע אשור שמו של הקב"ה, שנאמר "מן הארץ ההיא יצא אשור" (בראשית י' י"א), אל תקרי מן הארץ אלא מן העצה ההיא, ולמה לא מיחה בבני דור הפלגה, מפני שהיה יודע אשור שעתיד לצאת סנחריב ממנו, שהוא בעצמו יהיה מחרף ומגדף כלפי מעלה, אם מיחה היו אומרים לו, זרעו של אותו האיש מרגז לפני הקב"ה, אבל כיון שנולד אברהם הודיע שמו של הקב"ה והקנה אותו שמים וארץ, שנאמר "ויאמר אברהם אל מלך סדום" וגו' (בראשית י"ד כ"ב), באותה שעה נשק הקב"ה את שתי ידיו ואמר, עד עכשו לא קראני אדם אדון ועליון בעולמי, עכשו נקראתי אדון ועליון בעולמי, שנאמר "הרמתי ידי אל ד' א"ל עליון קנה שמים וארץ" (שם בראשית י"ד), וכיון שנולד אברהם נתברך הקב"ה בפי כל הבריות, שנאמר "וברוך א"ל עליון", וכיון שנולד אברהם נתגלגלו רחמיו של הקב"ה, שנאמר "חנן ורחום ד' ", וכיון שנולד אברהם נהדר הקב"ה בפי כל בריותיו, שנאמר "חסדי ד' כי לא תמנו" (איכה ג' כ"ב), כיון שנולד אברהם ועסק במילה נשבע לו הקב"ה שבזכות מילה מציל את ישראל מדינה של גיהנם, שנאמר "גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור" (זכריה ט' י"א), אין בור אלא גיהנם, שנאמר "יורדי אל אבני בור" (ישעיה י"ד י"ט), לכך נאמר "והיה כעץ שתול על פלגי מים".

דבר אחר "והיה כעץ שתול על פלגי מים", דרש ר' יוסי אמשול לך משל למה הדבר דומה, לאדם שהיה מהלך בבקעה בארץ ציה שאין בה מים והיתה נפשו מתחלחלת עליו בצמא, מצא אילן אחד ומעיין של מים תחתיו ופירותיו מתוקין וצלו נאה, ושתה ממימיו וישב בצילו ואכל מפירותיו וחזרה נפשו עליו, בשעת פטירתו להלוך אמר, אילן אילן במה אברכך, אם אומר לך יהי מעיינותיך תחתיתך, כבר מעיינותיך תחתיתך, אם פירותיך מתוקין, הרי פירותיך מתוקין, ואם צילך נאה, הרי הוא נאה, אלא יהי רצון שכל נטיעותיך שנוטעין ממך יהיו כמוותך, וכן אמר הקב"ה לאברהם, אברהם במה אברכך, אם אומר לך תודיעני, כבר הודעתני, אם תמליכני כבר המלכתני, אלא יהי רצון שכל צאצאי מעיך יהיו כמוותך, לכך נאמר "והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו", אלו תלמידי חכמים שירבו בזרעך, ועלהו לא יבול אלו בעלי אמונים שלא יפסקו מזרעך לעולמים, וכל אשר יעשה יצליח זה אברהם אבינו שהכביש הקב"ה כל מלכי מזרח ומערב תחתיו, שנאמר "מי העיר ממזרח" וגו' (ישעיה מ"א ב'), לכך נאמר "והיה כעץ שתול על פלגי מים".

"תתן אמת ליעקב חסד לאברהם" ר"א בנו של ר"י הגלילי אומר, יתברך שמו הגדול שהוא מחבב את ישראל יותר ממלאכי השרת, ואין מלאכי השרת אומרים לפניו שירה למעלה עד שאומרים ישראל למטה, שנאמר "ברן יחד כוכבי בוקר" (איוב ל"ח ז') ואחר כך "ויריעו כל בני אלהים" (שם), כיון שמגיע ראש השנה אומרים מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע מפני מה אתה עושה חסד עם אומה זו כאדם שעושה חסד עם חבריו, אומר להם בזכות אברהם אביהם אני נושא להם פנים, אומרים לפניו, במה אתה נושא פנים להם, אומר להם בשעה שנתן לו אביו אלוהות ואמר לו לך ומכרם בשוק, הלך ושברם ובטל כל ע"ז שבשוק ושבעולם וקידש את שמי בעולמי. אמרו עליו על אברהם אבינו בשעה שנתן לו אביו למכור בשוק, בא אדם אחד ואמר לו יש לך אלוה למכור, אמר לו איזה אלוה אתה רוצה, א"ל אני גבור תן לי אלוה גבור כמותי, אמר לו אין לי אלוה גבור כמותו, נטל אחד שהוא יושב למעלה מכולם אמר לו טול לך זה, אמר לו ריק עדיין לא הייתי אלוהות ועכשו מה אתה מבקש מהם, אמר לו שוטה שבעולם אילמלא לא היה גדול מכולם, לא היה יושב למעלה מכולם ואינו מדבר עמו כלום עד שיתן לו הדמים, מיד שנטל דמיו בשעת פטירתו להלוך, א"ל בן כמה שנים אתה, א"ל בן שבעים שנה, אמר לו אלוהות זה אתה משתחוה לו או הוא משתחוה לך, א"ל אני משתחוה לו, א"ל אתה גדול מאלהיך שנבראת מע' שנה תשתחוה לזה שעשאו אבי אתמול בקורנוס החזירו לקופתו ונטל דמיו והלך לו. באה אשה אלמנה ואומרה תן לי אלוה עני כמותי, נטל אחד שהיה למטה מכולם, אמר לה בעניותך טלי זה, אמרה לו קשה הוא ואיני יכולה לעמוד לפניו, אמר לה שוטה שבעולם אילמלא לא הוא שפל מכולם לא היה יושב תחת כולם, ואינו זו ממקומו עד שתתני הדמים, נתנה לו הדמים ונטלתו, בשעת פטירתה להלוך אמר לה, בת כמה שנים את, אמרה לו בת שנים הרבה, אמר תפח נפשה דההיא איתתא את שנבראת משנים הרבה תשתחוי לזה שעשאו אבא אתמול בקורנוס, והחזירתו לקופתו ונטלה דמיה והלכה לה, באותה שעה נטל אברהם האלוהות והלך אצל תרח אביו, אמרו לו בניו לאביהם, זה אינו יכול למכור אלוהות, בא ונעשה אותו כומר, אמר להם מה מלאכתו של כומר, אמרו לו מכבד לפניהם ומרביץ לפניהם ונותן לפניהם מאכל ומשתה, אמר להם אני אהיה כומר, אברהם כיבד לפניהם וריביץ לפניהם ונתן לפניהם מאכל ומשתה, אמר להם רצונכם טלו ואכלו קחו ושתו ממני ותרצו לי כשם שאתם מתרצין לבני אדם, ולא היה בהם שנוטל, מיד פתח ואמר, "פה להם ולא ידברו, עינים להם ולא יראו, אזנים להם לא ישמעו, אף להם לא יריחוון, ידיהם לא ימישון, רגליהם לא יהלכון, ולא יהגו בגרונם, כמוהם יהיו עושיהם וכל אשר בוטח בהם" (תהלים קט"ו ה'), מה עשה נטל את המקל ושבר את כולם והשליכן אל תוך המדורה וישב עליהם, בא נמרוד ומצאו, אמר לו אתה הוא אברהם בן תרח, א"ל הן, אמר לו אי אתה יודע שאני הוא אדון כל המעשים, חמה ולבנה כוכבים ומזלות ובני אדם מלפני יוצאין, ואתה אבדת את יראתי, באותה שעה נתן הקב"ה בינה לאברהם ואמר לו, אדוני המלך לא הייתי יודע רצונך, עכשו אומר לפניך דבר אחד לגדולתך ולשבחך, אמר לו אמור, אמר לו, מנהגו של עולם מיום שנברא העולם ועד עכשיו חמה יוצאת ממזרח ושוקעת במערב, למחר צוה אותה שתצא ממערב ותשקע במזרח, ואני מעיד בך שאדון כל המעשים אתה, אם אדון אתה הנסתרות גלויות לך, מה יש בלבי ומה אני עתיד לעשות, באותה שעה הניח אותו רשע ידו על זקנו והיה תמה תמיהה גדולה, אמר לו, אל תתמה לא אדון אתה, בנו של כוש אתה, אם אדון אתה למה לא הצלת אותו מן המיתה, כשם שאביך לא הצלת כך לא תוכל להנצל, קרא לתרח אביו ואמר לו, מה משפטו של זה ששרף אלוהות שלי, אין משפטו אלא בשריפה, מיד לקח את אברהם וחבשו בבית האסורים, עשר שנים בנו את הכבשן והיו מתנהגין ומביאין עצים לכבשן של אברהם, והוציאוהו להשליכו לכבשן האש, מיד ירד הקב"ה להצילו, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע מה מצאת באדם הראשון שהשפלת דעתך עמו לעשות לו חופה בגן עדן וירדת וישבת עמו בגן עדן סוף עבר על כל מצותיך, אמר להם תשובתכם בצדכם, מה אעשה לבשר ודם שהוא שרוי במקום טומאה ויצר הרע שולט בו, ואתם שרויים במקום טהרה ואין יצר הרע שולט בכם, מה עשו מכם עזה ועוזי ועזאל, שירדו לארץ וחמדו בנות האדם והחטיאו אותם ולמדו אותם כשפים שמורידין בהם חמה ולבנה מעשה ידי, ומסרו להם, וזה קידש את שמי בעולמי והוא עתיד לקדש את שמי בעולמי, מיד ירד הקב"ה בכבודו והצילו.

ספר שערי תשובה לא תומלל מחמת היותו מצוי